

Dymek, Benon / Kobuszewski, Bogdan

Zarys organizacji PPR i GL na Mazowszu i Podlasiu w latach 1942-1943

Rocznik Mazowiecki 2, 101-140,

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BENON DYMEK, BOGDAN KOBUSZEWSKI

ZARYS ORGANIZACJI PPR I GL NA MAZOWSZU I PODLASIU W LATACH 1942—1943 *

*Outline of Organization of the Polish Workers' Party
and the People's Guard in Masovia and Podlasie in 1942—1943*

Część I

Artykuł niniejszy ma na celu przedstawienie zarysu struktury organizacyjnej i obsady personalnej w czterech jednostkach terytorialnych, okręgach PPR i GL: Warszawa-Lewa Podmiejska, Warszawa-Prawa Podmiejska, Siedlce i Płock w latach 1942—1943.

*

Pod względem terytorialnym granice tych okręgów nie pokrywały się z żadną istniejącą uprzednio i aktualnie jednostką administracyjną. Zgodnie z polskim podziałem administracyjnym sprzed 1939 r. na wspomniane okręgi składały się: całe ówczesne woj. warszawskie, płn. część woj. lubelskiego, płn.-wsch. skraj woj. łódzkiego i pld.-wsch. kraniec woj. pomorskiego. Ogólna powierzchnia tego obszaru kształtowała się w granicach ok. 38 tys. km². Zamieszkiwało go ponad 3 mln osób.

W okresie okupacji hitlerowskiej pld.-wsch. część interesującego nas obszaru — około 21,4 tys. km² z niespełną 1,9 mln mieszkańców¹ — wchodziła w skład Generalnego Gubernatorstwa, w większości do dystryktu warszawskiego, częściowo zaś do dystryktów lubelskiego i ra-

---

* Opracowanie niniejsze obejmuje tylko okręgi: Siedlce i Płock. Dalszy ciąg ukaże się w następnym tomie „Rocznika Mazowieckiego”, pióra tych samych autorów (przyp. red.).

¹ „Die Ostgebiete des Deutschen Reiches und das Generalgouvernement der besetzten polnischen Gebiete in statistischen Angaben”. Berlin 1940, s. 93—94, 96—99, 109, 112—120.

domskiego. Natomiast uznana przez zaborcę za „ziemię rdzennie niemiecką” północno-zachodnia część tego terenu — około 16,5 tys. km² z niespełna 1,2 mln osób² — została włączona do Rzeszy, w większości do prowincji Prusy Wschodnie, częściowo zaś do okręgu Gdańsk — Prusy Wschodnie i tzw. Kraju Warty. Według aktualnego podziału administracyjnego PRL ziemie te należą do woj. warszawskiego oraz częściowo do województw: bydgoskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego i olsztyńskiego.

*

Formowanie sieci organizacyjnej PPR i GL na Mazowszu i Podlasiu zostało zapoczątkowane w pierwszych miesiącach 1942 r. Podstawą, na której oparto zręby partii i GL, były terenowe ogniwa Rewolucyjnych Rad Robotniczo-Chłopskich, Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR, Związku Walki Wyzwoleńczej oraz innych rewolucyjnych organizacji i grup konspiracyjnych. Ważną rolę w budowie podstaw, a następnie w rozwoju organizacji partyjnych i wojskowych odegrali czołowi działacze PPR — M. Nowotko i P. Finder, oraz uczestnicy Grupy Inicjatywnej J. Aleksandrowicz i F. Papliński.

Organizowanie instancji partyjnych i załączków poszczególnych ogniw dowódczych GL rozpoczęło się jeszcze w pierwszym kwartale 1942 r. Do jesieni tego roku zostały powołane do życia cztery okręgowe komitety PPR i dowództwa GL. Na przełomie lat 1942 i 1943 zostały w zasadzie zakończone prace nad budową powiatowych i równorzędnych kierownictw partyjno-wojskowych. W tym samym czasie utworzono wiele komitetów miejskich i gminnych oraz zorganizowano kilkaset komórek partyjnych. W ciągu niespełna rocznej ofiarnej pracy nastąpił poważny rozwój organizacji partyjnych na Mazowszu i Podlasiu. W styczniu 1943 r. tylko w okręgach Warszawa-Lewa i -Prawa Podmiejska oraz Płock liczyły 1650 członków³. W roku 1943 nastąpił kolejny etap w budownictwie organizacyjnym PPR i GL. Był to okres, w którym — mimo dużych strat osobowych, spowodowanych kilku masowymi falami aresztowań — doszło do dalszej rozbudowy i okrzepnięcia organizacyjnego partii i jej zbrojnego ramienia, Gwardii Ludowej.

Na przestrzeni lat 1942—1943 interesujące nas okręgi podlegały następującym wyższym instancjom partyjnym i dowództwom wojskowym. Okręg Siedlce w omawianym okresie wchodził w skład Obwodu II

² Tamże, s. 18—22, 24—25, 38.

³ „Depesze KC PPR do Georgi Dymitrowa (1942—1943)”: „Z pola walki” 1961, nr 4, s. 178.

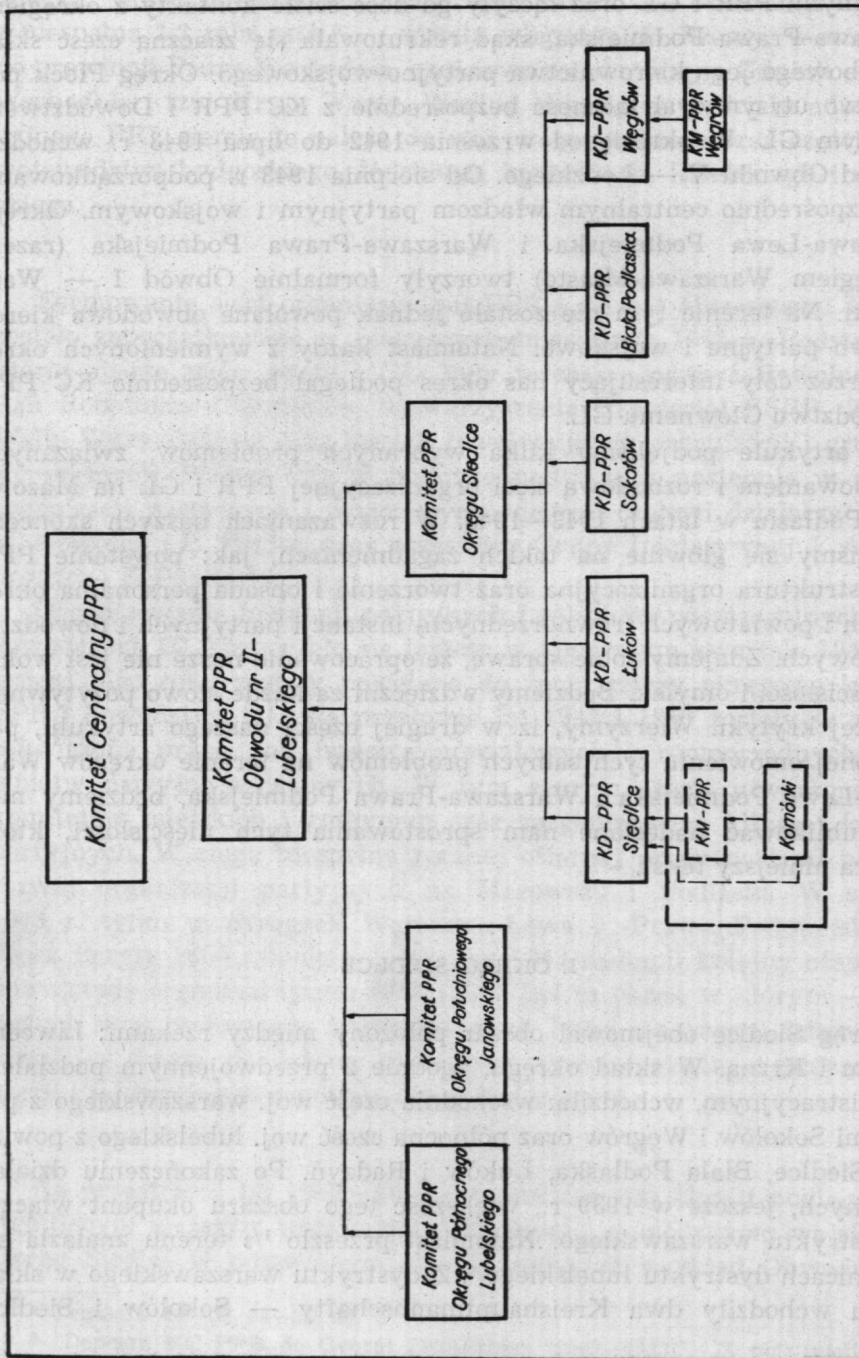
Lubelskiego. Praktycznie jednak utrzymywał również więź z władzami centralnymi PPR i GL oraz łączyły go dość ściśle kontakty z okręgiem Warszawa-Prawa Podmiejska, skąd rekrutowała się znaczna część składu osobowego jego kierownictwa partyjno-wojskowego. Okręg Płock początkowo utrzymywał łączność bezpośrednio z KC PPR i Dowództwem Głównym GL. W okresie od września 1942 do lipca 1943 r. wchodził w skład Obwodu V — Łódzkiego. Od sierpnia 1943 r. podporządkowany był bezpośrednio centralnym władzom partyjnym i wojskowym. Okręgi Warszawa-Lewa Podmiejska i Warszawa-Prawa Podmiejska (razem z okręgiem Warszawa-Miasto) tworzyły formalnie Obwód I — Warszawski. Na terenie tym nie zostało jednak powołane obwodowe kierownictwo partyjne i wojskowe. Natomiast każdy z wymienionych okręgów przez cały interesujący nas okres podlegał bezpośrednio KC PPR i Dowództwu Głównemu GL.

W artykule podjęliśmy kilka wybranych problemów, związanych z formowaniem i rozbudową sieci organizacyjnej PPR i GL na Mazowszu i Podlasiu w latach 1942—1943. W rozważaniach naszych skoncentrowaliśmy się głównie na takich zagadnieniach, jak: powstanie PPR i GL, struktura organizacyjna oraz tworzenie i obsada personalna okręgowych i powiatowych (równorzędnych) instancji partyjnych i dowództw wojskowych. Zdajemy sobie sprawę, że opracowanie nasze nie jest wolne od nieścisłości i omyłek. Będziemy wdzięczni za każde słowo pozytywnej, twórczej krytyki. Wierzymy, iż w drugiej części naszego artykułu, poświęconej omówieniu tych samych problemów na terenie okręgów Warszawa-Lewa Podmiejska i Warszawa-Prawa Podmiejska, będziemy mogli opublikować nadesłane nam sprostowania tych nieścisłości, które zawiera niniejszy tekst.

I. OKRĘG SIEDLCE

Okręg Siedlce obejmował obszar położony między rzekami: Liwcem, Bugiem i Krzną. W skład okręgu, zgodnie z przedwojennym podziałem administracyjnym, wchodziła: wschodnia część woj. warszawskiego z powiatami Sokołów i Węgrów oraz północna część woj. lubelskiego z powiatami Siedlce, Biała Podlaska, Łuków i Radzyń. Po zakończeniu działań wojennych, jeszcze w 1939 r., większość tego obszaru okupant włączył do dystryktu warszawskiego. Natomiast przeszło $\frac{1}{3}$ terenu znalazła się w granicach dystryktu lubelskiego⁴. Z dystryktu warszawskiego w skład okręgu wchodziły dwa Kreishauptmannschaften — Sokołów i Siedlce.

⁴ „Die Ostgebiete”..., s. 93—94, 97—99, 118—120.

Ryc. 2. Struktura organizacyjna PPR Okręgu Siedlice (1942—1943)

Natomiast z dystryktu lubelskiego w granicach okręgu znajdowała się większa część Kreishauptmannschaftu Biała Podlaska oraz północny skraj Kreishauptmannschaftu Radzyń⁵.

Według aktualnego podziału administracyjnego PRL w skład okręgu wchodziły: z woj. warszawskiego powiaty Węgrów, Sokołów Podlaski, Siedlce i Łosice oraz z woj. lubelskiego część powiatów Biała Podlaska, Radzyń Podlaski i Łuków. Z danych niemieckich na rok 1940 wynika, że powierzchnia okręgu Siedlce kształtowała się w granicach około 7860 km². Obszar ten zamieszkiwało ponad 535 tys. osób⁶. Ta część Podlasia, której ośrodkiem jest miasto Siedlce, miała żywe tradycje postępowe. W ostatnim dziesiętku lat międzywojennych następował, zwłaszcza po kryzysie gospodarczym 1929—1933 r., silniejszy rozwój wpływów KPP na wsi i radykalizacja wśród członków Stronnictwa Ludowego i Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”.

Wojna i okupacja rozproszyły działaczy rewolucyjnych. Niektórzy aktywiści udali się na tereny zajęte przez Armię Czerwoną. Pozostali ukrywali się, zmieniali miejsce zamieszkania czy też wstępowali do BCH lub do ZWZ. Z biegiem czasu nawiązane zostały zerwane kontakty i na Podlasiu powstały dwa główne ośrodki ruchu antyfaszystowskiego: bialsko-podlaski i siedlecko-łukowski. W rejonie Siedlec i Łukowa w 1941 r. zawiązywały się lokalne bezimienne grupy antyfaszystowskie i grupy Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR, a w powiecie bialskim głównie Związku Walki Wyzwoleńczej. W końcu 1941 r. został zorganizowany w pow. bialskim jeden z pierwszych oddziałów partyzanckich pod dowództwem Ładysława Buczyńskiego — „Kazika Dębiaka”.

Silniejszy rozwój ruchu antyfaszystowskiego, kierowanego przez działaczy rewolucyjnych, nastąpił po napaści Niemiec hitlerowskich na ZSRR. W pierwszym okresie, jeszcze zanim uformował się Obwód II — Lubelski, zwany początkowo Obwodem Wschodnim, powstały dwa okręgi PPR: Lubelski i Siedlecki. Okręg siedlecki obejmował komitety powiatowe (dzielnicowe): Siedlce, Biała Podl., Łuków, Sokołów i Węgrów⁷. Zasięg tych komitetów ograniczał się na ogół do zasięgu przedwojennego powiatu. Granice terytorialne Okręgu Siedleckiego do końca 1943 r. właściwie nie uległy poważniejszym zmianom⁸.

⁵ „Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsbstandsaufnahme am 1 März 1943”. Kraków 1943, s. 46—48, 77—78, 81—82 („Übersicht 2”, mapy dystryktów: Warszawa i Radom. Zob. również szkic: Podział terytorialny okręgów.

⁶ Die Ostgebiete..., s. 93—94, 97—99, 118—120.

⁷ Zob. H. Chęłchowski: Na Lubelszczyźnie, w: „Wspomnienia żołnierzy GL i AL”. Warszawa 1962, s. 223.

⁸ Zob. wykresy struktury organizacyjnej PPR i GL okręgu siedleckiego oraz zamieszczony w niniejszej pracy szkic z naniesionymi granicami okręgów.

W lipcu 1942 r. ostatecznie ukonstytuował się Okręg Lubelski, do którego wchodziły powiaty (dzielnice): włodawski, lubartowski, lubelski, chełmski, janowski, krasnostawski, zamojski, biłgorajski, tomaszowski, hrubieszowski oraz częściowo puławski i radzyński. Okręgi te początkowo kierowane były przez sekretarza obwodu i delegata KC PPR Włodzimierza Dąbrowskiego „Wujka”, który zorganizował także namiastkę Komitetu Obwodowego⁹. Od połowy 1942 r. do grudnia tego roku sekretarzem obwodu był Michał Wójtowicz „Zygmunt”. Po jego aresztowaniu od stycznia do połowy 1943 r. Hilary Chełchowski „Janek”. Następnie funkcje te pełnił Jan Sławiński „Tytus”.

Przy końcu 1942 r. rozkazem Dowództwa Głównego GL powołane zostało dowództwo Obwodu II — Lubelskiego, które kierowało dowództwami okręgów lubelskiego i siedleckiego¹⁰. W miarę dalszego rozwoju walki instrukcją Dowództwa Głównego GL uregulowana została w październiku 1943 r. struktura wojskowa. Podobnej zmianie uległa również struktura organizacyjna PPR. Obwód II — Lubelski podzielony został na trzy okręgi: 1) Północny — Lubelski; 2) Południowy — Janowski i 3) Siedlecki¹¹. Dowódcami II Obwodu GL byli: od kwietnia 1942 do stycznia 1943 r. Paweł Dąbek „Paweł”. Po nim do kwietnia 1943 r. był Michał Wójtowicz „Zygmunt”, „Karol”. Od maja 1943 r. funkcje dowódcy objął Mieczysław Moczar „Mietek”. W Siedleckim rolę organizatorów i inspiratorów ruchu PPR odegrali przede wszystkim: Jakub Aleksandrowicz „Alek”, Feliks Papliński „Kazanecki”, „Andrzej”, Włodzimierz Dąbrowski „Wujek” i Stanisław Dąbrowski „Brzoza”, a także Kazimierz Sobkiewicz „Edek”, Edward Tarnowski „Leszek”, Władysław Protasiuk „Wujo”, „Ogórek”, Włodzimierz Zawadzki „Jasny” i Władysław Ostrowski.

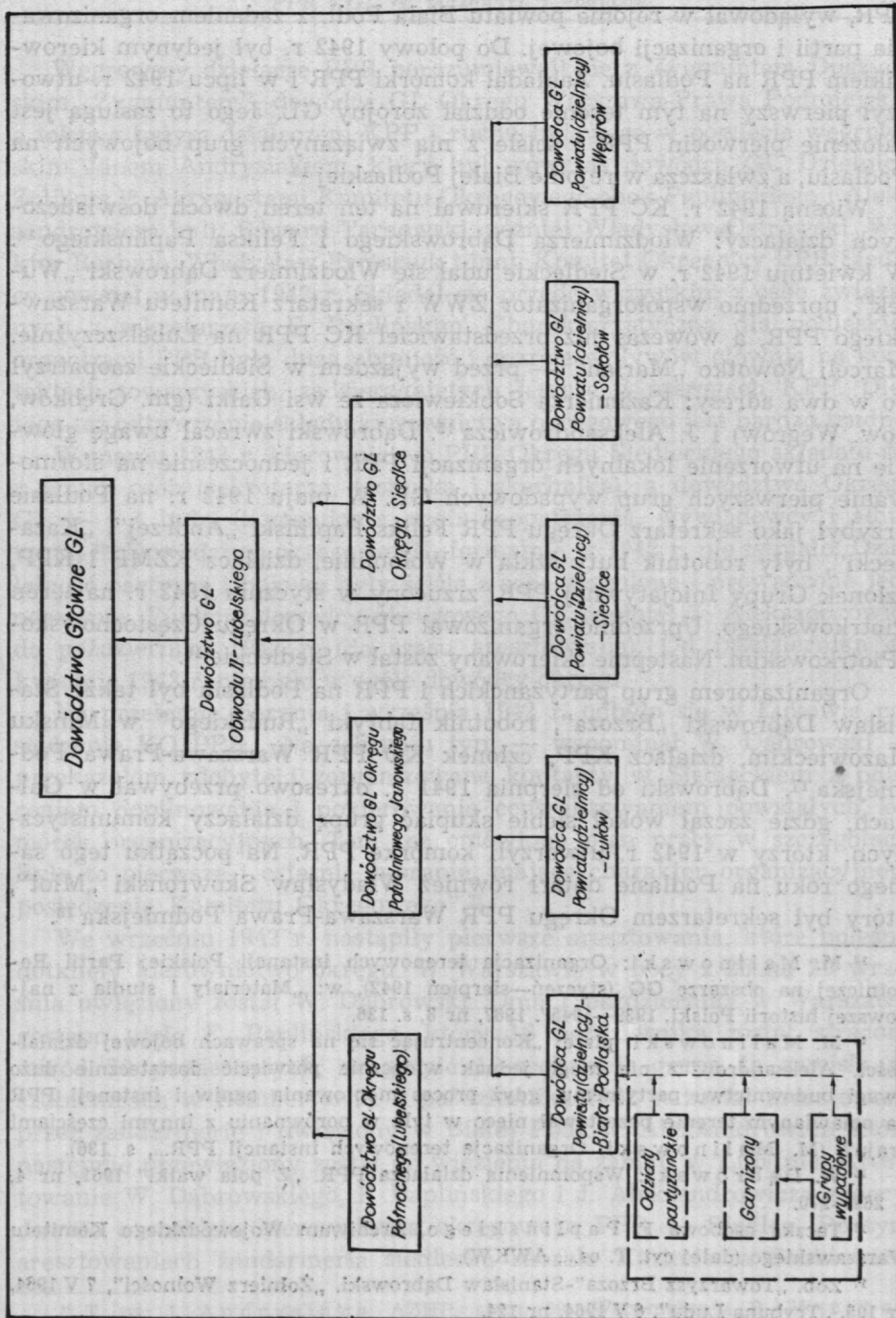
Jakub Aleksandrowicz „Alek”, „Argentyńczyk” — urodził się w 1909 r. w rodzinie chłopskiej w pow. Biała Podl.¹² W poszukiwaniu pracy wyjechał aż do Argentyny, gdzie działał w partii komunistycznej. Następnie brał udział w wojnie domowej w Hiszpanii. W 1940 r. przedostał się do ZSRR. 6 stycznia 1942 r., jako członek Grupy Inicjatywnej

⁹ Por. „Ruch oporu na Lubelszczyźnie. Gwardia i Armia Ludowa na Lubelszczyźnie (1942—1944)”. Źródła: Wstęp i opracowanie Z. Mańkowski i J. Naumiuk. Lublin 1960, s. 13 (Wstęp).

¹⁰ Tamże.

¹¹ „Dowództwo Główne GL i AL. Zbiór dokumentów z lat 1942—1944”. Warszawa 1967, s. 116.

¹² Życiorys Jakuba Aleksandrowicza opracowała Maria Wilusz. Zob. „Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego”, zeszyt 1 (próbny). Warszawa 1967, s. 59—60; Archiwum Zakładu Historii Partii (dalej cyt. AZHP),teczka osobowa J. Aleksandrowicza, nr 8146 (wspomnienia brata Pawła Aleksandrowicza).

Ryc. 3. Struktura organizacyjna GL Okręgu Siedlce (1942—1943)

PPR, wylądował w rejonie powiatu Biała Podl. z zadaniem organizowania partii i organizacji bojowej. Do połowy 1942 r. był jedynym kierownikiem PPR na Podlasiu. Zakładał komórki PPR i w lipcu 1942 r. utworzył pierwszy na tym terenie oddział zbrojny GL. Jego to zasługą jest założenie pierwocin PPR i ściśle z nią związanych grup bojowych na Podlasiu, a zwłaszcza w rejonie Białej Podlaskiej¹³.

Wiosną 1942 r. KC PPR skierował na ten teren dwóch doświadczonych działaczy: Włodzimierza Dąbrowskiego i Feliksa Paplińskiego¹⁴. W kwietniu 1942 r. w Siedleckie udał się Włodzimierz Dąbrowski „Wujek”, uprzednio współorganizator ZWW i sekretarz Komitetu Warszawskiego PPR, a wówczas już przedstawiciel KC PPR na Lubelszczyźnie. Marceli Nowotko „Marian” — przed wyjazdem w Siedleckie zaopatrzył go w dwa adresy: Kazimierza Sobkiewicza ze wsi Gałki (gm. Grębków, pow. Węgrów) i J. Aleksandrowicza¹⁵. Dąbrowski zwracał uwagę głównie na utworzenie lokalnych organizacji PPR i jednocześnie na sformowanie pierwszych grup wypadowych GL. W maju 1942 r. na Podlasiu przybył jako sekretarz Okręgu PPR Feliks Papliński „Andrzej”, „Kazaniecki”, były robotnik huty szkła w Wołominie, działacz KZMP i KPP, członek Grupy Inicjatywnej PPR, zrzucony w styczniu 1942 r. na teren Piotrkowskiego. Uprzednio organizował PPR w Okręgu Częstochowsko-Piotrkowskim. Następnie skierowany został w Siedleckie¹⁶.

Organizatorem grup partyzanckich i PPR na Podlasiu był także Stanisław Dąbrowski „Brzoza”, robotnik fabryki „Rudzkiego” w Mińsku Mazowieckim, działacz KPP, członek KO PPR Warszawa-Prawa Podmiejska¹⁷. Dąbrowski od sierpnia 1941 r. okresowo przebywał w Gałkach, gdzie zaczął wokół siebie skupiać grupę działaczy komunistycznych, którzy w 1942 r. utworzyli komórkę PPR. Na początku tego samego roku na Podlasiu dotarł również Władysław Skowroński „Młot”, który był sekretarzem Okręgu PPR Warszawa-Prawa Podmiejska¹⁸.

¹³ M. Malinowski: Organizacja terenowych instancji Polskiej Partii Robotniczej na obszarze GG (styczeń—sierpień 1942), w: „Materiały i studia z najnowszej historii Polski, 1939—1945”. 1967, nr 8, s. 136.

¹⁴ M. Malinowski pisze: „Koncentrując się na sprawach bojowej działalności, Aleksandrowicz nie mógł jednak widocznie poświęcić dostatecznie dużo uwagi budownictwu partyjnemu, gdyż proces montowania ogniw i instancji PPR na omawianym terenie pozostawał nieco w tyle w porównaniu z innymi częściami kraju”. (M. Malinowski: Organizacja terenowych instancji PPR..., s. 136).

¹⁵ W. Dąbrowski: Wspomnienia działacza PPR. „Z pola walki” 1961, nr 4, s. 269—270.

¹⁶ Teczka osobowa F. Paplińskiego, Archiwum Wojewódzkiego Komitetu Warszawskiego (dalej cyt. T. os..., AWKW).

¹⁷ Zob. „Towarzysz Brzoza”—Stanisław Dąbrowski. „Żołnierz Wolności”, 7 V 1964, nr 105. „Trybuna Ludu”, 6 V 1964, nr 124.

¹⁸ Wspomnienia J. Pietraka, AWKW.

Węgrowscy działacze PPR porozumiewali się z Zygmuntem Duszyńskim „Zygmuntem”, dowódcą GL Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska, a także z byłym działaczem KPP i ruchu ludowego w powiecie węgrowskim Janem Andrysiakiem, który był wówczas dowódcą GL Dzielnicy Żoliborz¹⁹. Aktywistami Komitetu Okręgowego obok Paplińskiego i Aleksandrowicza byli: Edward Tarnowski, później Władysław Ostrowski, Wiktor Rechnio, Władysław Protasiuk i inni. Komitet Okręgowy PPR Siedlce powstał w maju 1942 r. Składał się przede wszystkim z osób związanych z sekretarzem F. Paplińskim. Charakterystyczna dla podlaskiej organizacji PPR była duża płynność i oparcie wpływów głównie na kontaktach towarzyskich, zadzierzgniętych jeszcze w szeregach KPP. Dlatego też odtworzenie składu kierownictwa okręgowego jest bardzo trudne.

W marcu 1943 r. kierownictwo PPR Okręgu Siedleckiego składało się z trzech osób (sekretarza, technika i skarbnika), a dowództwo Okręgu GL — z 4 ludzi (komendanta, szefa zaopatrzenia, wywiadowcy i adiutanta)²⁰. Dowództwo okręgowe GL formalnie w 1942 r. nie istniało. Działalność partyjna i bojowa były ściśle z sobą zespolone i prowadzone jednocześnie. Funkcję dowódcy okręgowego GL spełniał J. Aleksandrowicz do października 1942 r. (do czasu aresztowania). Od października do kwietnia 1943 r. nie było w ogóle dowódcy okręgu.

Na przełomie sierpnia i września 1942 r. odbyło się w Łukowie posiedzenie KO PPR. „Na zebraniu tym — wspominał W. Dąbrowski — przekazałem zdobyte i zorganizowane kontakty w Siedleckiem z poleceniem dopilnowania i pokierowania centralizowaniem powstałych komórek organizacyjnych. Tam też omówiono plan pracy w szczegółach. Było to pierwsze i ostatnie zebranie, mające charakter organizacyjnego posiedzenia Komitetu Okręgowego”²¹.

We wrześniu 1942 r. nastąpiły pierwsze aresztowania, które boleśnie dotknęły kierownictwo okręgu. W Warszawie w nocy z 28 na 29 września uwięziony został W. Dąbrowski. Dnia 1 października w Warszawie gestapo ujęło F. Paplińskiego, który 16 października został stracony wśród 50 powieszonych, w grupie 10-osobowej; grupa ta zawisała na szubienicach w Rembertowie. 2 października 1942 r. został aresztowany przez żandarmerię i uwięziony w Białej Podl. J. Aleksandrowicz, który następnie przewieziony został do więzienia na zamku w Lublinie. Aresztowanie W. Dąbrowskiego, F. Paplińskiego i J. Aleksandrowicza zadecydowało o rozbiciu kierownictwa okręgowego PPR — Siedlce. Po tych aresztowaniach żandarmeria siedlecka zabrała Kazimierza Sobkiewicza

¹⁹ T. os. J. Andrysiaka. AZHP, sygn. 39; Wspomnienia R. Marcheli i H. Krajewskiego, AWKW.

²⁰ Raport Dowództwa GL Obwodu II, nr 9, AZHP, 191/II—3/1.

²¹ W. Dąbrowski: Wspomnienia działacza, tamże, s. 273—277 i 281.

Ryc. 4a. Włodzimierz Dąbrowski „Wu-
jek”, przedstawiciel KC PPR na Obwód
Lubelski, sekretarz tego obwodu i or-
ganizator okręgu lubelskiego

Ryc. 4b. Feliks Papliński „Andrzej”,
„Kazanecki”, sekretarz okręgu siedlec-
kiego PPR

z Gałek, pow. Węgrów, i Ludwika Mikła z Węgrowa, obaj byli działaczami PPR²². Jesienią 1942 r. okupant rozpoczął pacyfikację wsi podlaskich²³. Wtedy to rozbity został nie tylko siedlecki komitet okręgowy, ale i dwie najżywotniejsze wówczas organizacje: węgrowska i bialska.

W tym trudnym okresie na Podlasie został skierowany przez KC PPR Stanisław Dąbrowski „Brzoza”, członek kierownictwa PPR i GL w Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska²⁴. W końcu 1942 r. i na początku 1943 r. osobiście przemierzył wiele wsi i dotarł do nie mających łączności orga-

²² Rel. ustna K. Sobkiewicza z 2 III 1968 r.

²³ Np. w wyniku przeprowadzonej przez policję, żandarmerię i Wehrmacht 16 X 1942 r. akcji przeciwko partyzantom w rejonie na zachód od m. Siedlce zgładzono 47 partyzantów i 42 Żydów. Tajny dziennik meld. syt. z 17 X 1942 r. Dow. Okręg. Wojsk. GG (Mat. i Dok. Wojsk. Inst. Historycznego, dalej cyt. MiD WIH).

²⁴ B. Syzdek: PPR w Okręgu Warszawa Prawa-Podmiejska w latach 1942—1944, w: „PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu 1942—1948”. (Materiały z sesji historycznych poświęconych 20 rocznicy powstania PPR). Płock—Ursus—Mińsk Mazowiecki 1963, s. 254.

nizacji terenowych PPR i GL. Jego wysiłek, by odbudować organizację partyjną i zbrojną, przyniósł skutki — okręg na nowo został uporządkowany organizacyjnie. Odbudował kontakt z Warszawą. Na przełomie 1942 i 1943 r. „Brzoza” został sekretarzem tego okręgu. W pierwszym sprawozdaniu podawał: „Po przejęciu przeze mnie okręgu, który przez 4 miesiące nie był wcale obsługiwany, bo w tym okresie przeszły 2 fale aresztowań — —. Całe szeregi aktywistów naszych i ludowców zostało zamordowanych — —. Taki stan zastałem, że Komitet Dzielnicowy S. (Sokołowa — B.D. i B.K.) przestał istnieć. Z 5 aktywistów został — 1. Cały Dzielnicowy Komitet został wymordowany, cały szereg ludowców zostało wymordowanych, tak że w Sk. (Sokołowie — B.D. i B.K.) przybrało to formy pacyfikacji. W wielu wsiach zostało wymordowanych masę chłopów, którzy byli bezpartyjnymi”²⁵.

Wiosną 1943 r. St. Dąbrowski zebrał aktyw okręgu do Gałek na naradę, na którą z Obwodu Lubelskiego przybył prawdopodobnie Hilary Chełchowski „Janek”, „Długi Janek”²⁶. Głównym tematem obrad była sprawa nawiązania współpracy z BCh i AK²⁷. Należące do większych odbyły się w 1943 r. narady okręgowe także w Grali i Trzcincu, pow. Siedlce, poświęcone przede wszystkim rozwojowi walki zbrojnej.

Dowództwo okręgowe GL po aresztowaniu J. Aleksandrowicza — jak wiadomo — przestało istnieć. Dopiero od kwietnia 1943 r. funkcję dowódcy objął Włodzimierz Zawadzki „Jasny”, były działacz KPP, uprzednio członek dowództwa GL w mieście Warszawie. Po jego przybyciu zaczęto przygotowywać warunki do utworzenia dużego oddziału partyzanckiego. Utworzono również sztab dowództwa okręgowego. W czerwcu dowództwo składało się z 5 osób. Funkcję dowódcy pełnił „Jasny”, szefem sztabu został mianowany J. Aleksandrowicz, który 20 maja 1943 r. został wraz z innymi odbity z transportu przez oddział Grup Szturmowych AK (Szare Szeregi) pod Celestynowem i szczęśliwie powrócił do pow. Biała Podlaska. Szefem informacji był „Janek” (NN) z węgrowskiego, szefem zaopatrzenia Władysław Protasiuk z Sokołowskiego, oficerem Tadeusz Maciejewski — „Tadek” z Siedlec²⁸.

Powrót na Podlasie J. Aleksandrowicza wiąże się z ponownym ożywieniem PPR i GL w pow. biańsko-podlaskim, ale warunki pracy konspiracyjnej były tam ciężkie. Niektórzy działacze zostali zamordowani,

²⁵ Sprawozdanie z Okręgu 3 (Obw. II), bez daty i podpisu. AZHP, 190/I-5, k. 12.

²⁶ Wspomnienie St. Dąbrowskiego, AWKW.

²⁷ St. Dąbrowski: We wspólnej walce rodziła się wolność, w: „Mazowsze w walce”. Warszawa 1964, s. 144.

²⁸ Raport Dowództwa Okręgu Siedlce do Dowództwa Obwodu GL o stanie organizacyjnym i wykonanych akcjach z czerwca 1943 r., w: „Ruch oporu na Lubelszczyźnie”, s. 76.

a inni wyjechali chroniąc się przed terrorem okupanta. W tym czasie wzrosła aktywność prawicowego podziemia, które zaczęło prześladować członków PPR. Aleksandrowicz zaczął odbudowywać w Białskim organizację PPR i GL. Udało mu się utworzyć około 30-osobowy oddział zbrojny. Działalność „Alka” była jednak krótka. W listopadzie 1943 r. w rejonie Kąkolewnicy (pow. Radzyń Podl.) poległ z rąk oddziału AK, dowodzonego przez por. Witwickiego-Millera²⁹. W związku z ciężką sytuacją w okręgu siedleckim i trudnościami w nawiązaniu stałej łączności z kierownictwem Obwodu II — Lubelskiego KC PPR postanowił w styczniu 1944 r. włączyć ten okręg jako tzw. podokręg B do Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska³⁰. Faktycznie jednakże podokręg siedlecki funkcjonował na prawach okręgu. Decyzja ta była uzasadniona praktyką organizacyjną, ponieważ obok sporadycznej łączności z Lublinem okręg ten kontaktował się przede wszystkim z Warszawą i częściowo z sąsiednim Okręgiem Warszawa-Prawa Podmiejska³¹. Po włączeniu Podlasia do Prawej Podmiejskiej aktywność organizacyjna PPR i bojowa Armii Ludowej znacznie wzrosła. Z Prawej Podmiejskiej, a zwłaszcza z dzielnicy wyszkowskiej i mińsko-mazowieckiej na teren okręgu siedleckiego przybyło wielu doświadczonych aktywistów, którzy rozwinęli działalność przede wszystkim w powiecie siedleckim.

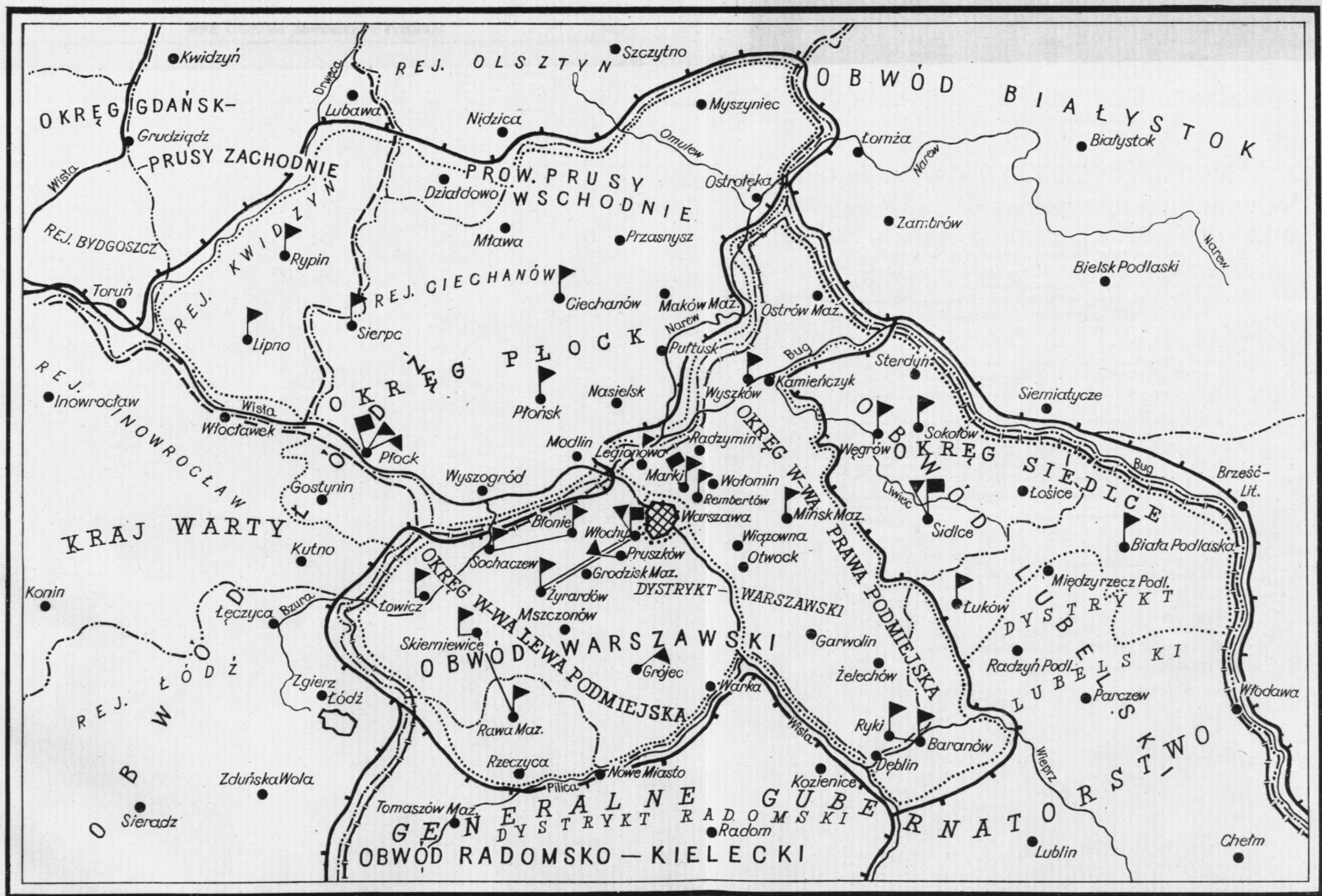
W okręgu siedleckim jako jeden z pierwszych reaktywował się w maju 1942 r. KD (zwany również Komitetem Powiatowym) PPR w Węgrowie, na czele którego stanął jako sekretarz wspomniany już Kazimierz Sobkiewicz, z zawodu stolarz, który przewodził także grupie PPR w rejonie Grębkowa³², a obok niego prawnik Ludwik Mikiel, który został sekretarzem KM PPR. W. Dąbrowski wspominał: „Tow. Mikiel bez wahania zgodził się przyjąć na siebie obowiązek zorganizowania na razie komórki partyjnej, a następnie organizacji wojskowej GL na terenie

²⁹ E. Gronczewski: Kalendarium walk GL i AL na Lubelszczyźnie 1942—1944. Warszawa 1966, s. 240 (indeks nazwisk i pseudonimów); Raport Dowództwa II Obwodu do Dow. Głównego AL ze stycznia 1944 r., w: „Ruch oporu na Lubelszczyźnie”, s. 131. Czytamy tam: „Była wiadomość, że «Alek» zginął, zarządzono śledztwo w tej sprawie (miała to być robota endecji)”.

³⁰ Zob. T. Konopka: Działalność PPR, GL i AL na Podlasiu. MiD WIH, III/19/132, s. 73; B. Sydek: PPR w Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska, s. 255.

³¹ W. Zawadzki relacjonuje: „Formalnie okręg był częścią składową Obwodu Lubelskiego. Faktycznie okręg był przez cały okres obsługiwany wyłącznie zarówno przez Sekretariat po linii partyjnej, jak i Komendę Główną GL, przez Warszawę. Był jeden — jedyny wypadek, kiedy z ramienia Obwodu Lubelskiego na posiedzenie kierownictwa przyjechał ówczesny sekretarz Obw. Lubelskiego, Chełchowski”. Relacja Włodzimierza Zawadzkiego nagrana 7 VI 1965 r., AWKW.

³² W. Dąbrowski: Wspomnienia działacza, tamże, s. 274—275; Relacja ustna K. Sobkiewicza z 2 III 1968 r.

- Granica Generalnego Gubernatorstwa
- Granica prowincji i okręgów
- Granica rejencji i dystryktów
- Granica obwodów

- Granica okręgów
- Okręgowy Komitet PPR i Dowództwo GL
- Dzielnicowy (Powiatowy) Komitet (lub Komitet Miejski na prawach KP) PPR i Dzielnicowe (Powiatowe) Dowództwo GL

- Dowództwo GL „Linii Przemysłowej”
- Warszawa - siedziba KC PPR, DG GL oraz KO PPR i DO GL - nr 1
- Rzeki

Opracowali: mgr Benon Dymek i pptk mgr Bogdan Kobuszewski

Ryc. 1. Rozmieszczenie ogniw organizacyjnych PPR i GL w latach 1942—1943 na tle podziałów administracyjnych Generalnej Guberni

miasta i powiatu”³³. Członkami KD PPR zostali wybrani: Lucjan Szpryngwald, lekarz z Łochowa; Stanisław Zbrożek, stolarz z Węgrowa; Ludwik Mikiel, prawnik z Węgrowa i nie znany z nazwiska przedstawiciel robotników rolnych z majątku Ruchna albo też Stara Wieś. Członkami Komitetu Miejskiego obok L. Mikła byli: Ryszard Marchela „Kruk” i Wincenty Łapiński „Jastrzębiec”³⁴. Na zebraniu organizacyjnym, które powołało KD i KM PPR, z okręgu byli obecni W. Dąbrowski i F. Papliński³⁵.

Członkowie KD PPR w krótkim czasie dotarli do kilku wsi i osad. Organizatorem komórki w Gałkach był K. Sobkiewicz, a sekretarzem wybrany został Stanisław Michałowski. Później dowódcą grupy GL był Jan Korzeniowski „Zawisza”³⁶. W Łochowie kierował PPR L. Szpryngwald, w Liwiu organizacji sekretarzował Franciszek Grabowski, w Jarnicach partią kierowali bracia Zalewscy. W 1942 r. istniała grupa PPR w Grębkowie. W wielu wsiach partia miała pojedynczych członków i sympatyków. Później komórki powstały również w Żulinie i Żeleźnikach, gdzie hitlerowcy za ukrywanie jeńców radzieckich zabili kilku członków i sympatyków PPR³⁷. Organizacje PPR zawiązały się również w Stoczku i Ostrówku³⁸. Rozwój PPR został przerwany na skutek aresztowań. W dniu 5 października żandarmeria z Siedlec uwięziła K. Sobkie-

³³ W. Dąbrowski: Wspomnienia działacza, tamże, s. 273.

³⁴ Relacja ustna K. Sobkiewicza z 2 III 1968 r.; Wspomnienia R. Marcheli, AWKW.

³⁵ Przewodniczący „trójki powiatowej” BCh w Węgrowie podaje: „W lecie 1942 r. przybył do Węgrowa nie znany mi działacz PPR z Warszawy. Przeprowadził kilka zebrań i spotkań, a jedno z nich z udziałem Ludwika odbyło się w moim mieszkaniu. Chodziło o pozyskanie do PPR Ludwika i mnie. Byłem wtedy bardzo mocno związany z ruchem ludowym, więc pozostałem przy swoim, a Ludwik bez wahania wstąpił do PPR. Z miejscowymi, przedwojennymi komunistami i obecnymi peperowcami znałem się i byłem z nimi w dobrych stosunkach, obecnie przyrzekłem jak najżyźliwszą współpracę. Miało to specjalną wymowę wobec faktu, że ja stałem na czele ruchu ludowego w Węgrowie i w powiecie, a mój najserdecniejszy przyjaciel od tej chwili miał być duszą PPR na tym terenie. Byliśmy pełni najlepszych nadziei i układaliśmy dalekosiężne plany”. Wł. Okulus: Ze wspomnień o Ludwiku Miklu, AWKW.

³⁶ Relacja pisemna Stanisława Niedźwieckiego, AWKW. O organizacji PPR w Gałkach, która w kwietniu 1942 r. liczyła około 10 chłopów, pisał W. Dąbrowski: „Zebrani to byli całkowicie uświadomieni towarzysze, których nie trzeba było agitować. Tematem więc zebrania była sprawa konkretnych działań. Towarzysze ci byli przygotowani do walki czynnej, do walki zbrojnej. Właściwie stanowili oni oddział partyzancki i posiadali broń”. W. Dąbrowski: Wspomnienia działacza, tamże, s. 274—275.

³⁷ Relacja Pelagii i Karola Rusjanów, AWKW.

³⁸ Zob. K. Witt: Uwagi do wspomnień Wł. Dąbrowskiego. „Biuletyn Historyczny” 1964, nr 3, s. 170—171. Wspomnienia Seweryna Burczyńskiego i Henryka Krajewskiego, Józefa Pietraka, AWKW.

wicza, L. Mikła i innych³⁹. W ten sposób węgrowska organizacja PPR została pozbawiona kierownictwa. Następnie poprzez kontakty i przyjazdy Stanisława Dąbrowskiego „Brzozy” zdołano odbudować sieć organizacyjną, a na czele KD PPR stanął R. Marchela „Kruk”⁴⁰. Członkami zostali: Seweryn Burczyński „Węgorz”, Wincenty Łapiński „Jastrzębiec” i Henryk Krajewski „Synowiec”⁴¹.

W styczniu 1943 r. hitlerowcy przeprowadzili masową pacyfikację wsi, głównie w rejonie Żeleźnik, która dosięgła także członków PPR. W końcu marca 1943 r. z inicjatywy kierownictwa okręgowego PPR i Dowództwa Obwodu II na nowo podjęto pracę organizacyjną⁴². W końcu lipca tego roku Niemcy przeprowadzili kolejne masowe aresztowania, głównie wśród członków PPR, GL i ludowców w powiatach sokołowskim, siedleckim i węgrowskim⁴³. Po tych represjach niektóre organizacje partyjne zamarły lub — jak komórka w Żulinie — nie odzyskały już kontaktu z kierownictwem powiatowym i okręgowym⁴⁴. Wysiłek odbudowy PPR i GL podjął znowu S. Dąbrowski „Brzoza”, ale nie osiągnięto już rozmachu organizacyjnego z połowy 1942 r.

Dzisiaj trudno jest dokładnie i systematycznie przedstawić rozwój i działalność partii i jej organizacji bojowej w powiecie węgrowskim. Jedno jednakże nie ulega wątpliwości, że pomimo straszliwego terroru PPR prowadziła walkę z okupantem. Powstały między innymi grupy partyzanckie GL Jana Korzeniowskiego „Zawiszy” i Eugeniusza Strąka. Jednocześnie z węgrowską organizacją PPR i GL powstał Komitet Powiatowy (Dzielnicowy) w Sokołowie Podlaskim. W. Dąbrowski dotarł do Sokołowa i porozumiał się tam przede wszystkim z braćmi Franciszkiem i Stanisławem Bukowickimi. Został już tam załączek organizacji PPR⁴⁵.

W czerwcu 1942 r. u Michałowskiego w Przeździecku sformował się KD PPR. Sekretarzem został robotnik, b. członek KPP, Edward Tarnowski „Leszek”⁴⁶, a jego najbliższym współpracownikiem także b. czło-

³⁹ W listopadzie aresztowany został m. in. Józef Pietrak i Eugeniusz Strąk z Żulina.

⁴⁰ Wspomnienia R. Marcheli, AWKW.

⁴¹ Ankiety S. Burczyńskiego i W. Łapińskiego, AWKW.

⁴² Por. „Ruch oporu na Lubelszczyźnie”, s. 43.

⁴³ „Owoce zbrodni dojrzewają” „Głos Warszawy”, 15 X 1943; „Dlaczego Zarząd Główny Stronnictwa Ludowego milczy?” „Trybuna Chłopska”, 22 X 1943.

⁴⁴ Wspomnienia J. Pietraka, AWKW.

⁴⁵ W. Dąbrowski: Wspomnienia działacza, tamże, s. 275.

⁴⁶ Relacja Wandy Jarmułowicz, AWKW. Inne źródła mówią, iż sekretarzem KD był Wacław Lach, syn Ambrożego. Sprawozdanie sytuacyjne ze stanu organizacyjnego i działalności organizacji wywrotowych, mniejszości narodowych

Ryc. 5a. Stanisław Dąbrowski „Brzoza”, sekretarz okręgu siedleckiego PPR

Ryc. 5b. Paweł Wojas „Janek”, dowódca Okręgu GL—AL Warszawa—Prawa Podmiejska

nek KPP, Władysław Protasiuk, który używał pseudonimów „Wujo”, „Stryj”, „Ogórek” i „Socha”⁴⁷. Ponadto — obok wymienionych — do komitetu wchodził: Waław Lach, nauczyciel z Zembrowa, Józef Steć z kolonii Szwejk i Trampczyński ze Sterdyni⁴⁸. Łączniczką była Monika Dubniak ze Szwejek. Ośrodki organizacyjne PPR utworzyły się w Sokołowie, Sterdyni, Czekanowie, Rogowie, Brzozowie i Sabniach⁴⁹. Członkowie i sympatycy PPR rozproszeni byli po terenie całego powiatu. W skład dowództwa GL w Sokołowie wchodził Władysław Protasiuk, a także z pewnością Trampczyński ze Sterdyni i Antoni Rydzewski ze wsi Walerów (gm. Grochów). Ten ostatni najprawdopodobniej przejął funkcję dowódcy po zamordowaniu przez hitlerowców W. Protasiuka. Kilkuosobowe dowództwo powiatowe istniało tylko przez jakiś czas i było

oraz okupanta, czas od 1 do 31 sierpnia 1943 r. Akta Deleg. rządu RP na kraj. Sprawozdanie Dep. Spraw Wewnętrznych. AZHP, sygn. 202/II-23.

⁴⁷ Relacja Wandy Jarmułowicz, AWKW.

⁴⁸ Sprawozdanie sytuacyjne z działalności organizacji wywrotowych i mniejszości narodowych za miesiąc sierpień i wrzesień 1943 r., AZHP, Antyk, sygn. 228/24-1.

⁴⁹ Por. Sprawozdanie sytuacyjne ze stanu organizacyjnego, AZHP, 202/II-23.

jedynym dowództwem powiatowym GL. Na Podlasiu był tylko dowódca GL dzielnicy (powiatu) lub członek KD PPR, odpowiedzialny bezpośrednio za stronę bojową. Komitety PPR były nie tylko zwierzchnimi ośrodkami politycznymi, ale i bezpośrednimi organizatorami walki.

W wyniku represji okupanta w Sokołowskim zostało aresztowanych i zamordowanych obok członków innej organizacji także wielu członków i zwolenników PPR⁵⁰. W styczniu 1943 r. zostali aresztowani m. in. bracia Franciszek i Stanisław Bukowiccy i osadzeni w obozach koncentracyjnych⁵¹. Raport dowódcy GL Okręgu Siedlce z maja 1943 r. podawał: „Są otoczone całe wsie i wybiera się młodzież wiejską i wiejską inteligencję”⁵². W dniu 25 maja został aresztowany W. Lach — jeden z głównych organizatorów partii. W sierpniu okupant urządził oblężenie w Rogowie gm. Repki i w Sabniach tejże gminy, gdzie aresztowano przeszło 100 osób, które wywieziono do obozu w Treblince⁵³. 30 sierpnia 1943 r. pod Stoczkiem Łukowskim na wspólnej konferencji AL, RPPS i BCh aresztowani zostali W. Protasiuk i E. Tarnowski. Razem z innymi zginęli zamordowani przez żandarmerię w Lisich Dołach pod Garwołinem⁵⁴.

Po aresztowaniach zimą i wiosną 1943 r. przestało istnieć kierownictwo powiatowe (dzielnicowe) PPR i GL w Sokołowie. Wiosną 1943 r. St. Dąbrowski powołał „tymczasową trójkę dzielnicową do czasu postawienia roboty partyjnej”⁵⁵. Jesienią tegoż roku KD PPR ukonstytuował się powtórnie. W komitecie byli: Mikołaj Bucylin, Czesław Bałkowicz, prawdopodobnie Władysław Kaczor i Paczuski, obaj z Kraskowa⁵⁶. Ścisłejsza data powstania Siedleckiego Komitetu Dzielnicowego PPR nie jest dotychczas definitywnie ustalona. Na podstawie relacji wspomnieniowych można stwierdzić, że część działaczy podawała jako okres ukonstytuowania się KD początek 1942 r., a inni połowę tego roku, czy nawet

⁵⁰ W czasie akcji przeprowadzonej 20 X 1942 r. przez Wehrmacht, policję i żandarmerię oraz straż graniczną w rejonie Cerańów—Sterdyń hitlerowcy zastrzelili 12 Polaków i 60 Żydów, a 23 „bandytów” aresztowali. Zabrali także m. in. 8 karabinów i 2 pistolety maszynowe. Tajny dzienny meldunek sytuacyjny Dow. Okręgu Wojsk. GG z 24 X 1942 r., MiD WIH, mikrofilm T-501, r. 216, kl. 1086.

⁵¹ T. os. F. Bukowickiego i S. Bukowickiego, AWKW.

⁵² „Ruch oporu na Lubelszczyźnie”, s. 64.

⁵³ Sprawozdanie sytuacyjne ze stanu organizacyjnego, AZHP, 202/II-23.

⁵⁴ Relacja siostry E. Tarnowskiego, Wandy Jarmułowicz, z 1964 r.; Sprawozdanie sytuacyjne z działalności organizacyjnej, AZHP, Antyk, 228/24-1. Obok innych zamordowany został także Jan Nojek, dowódca drużyny w oddziale partyzanckim GL im. J. Słowackiego.

⁵⁵ Sprawozdanie z Okręgu 3 Obwodu II (bez daty i podpisu), AZHP, 190/I-5, k. 12. Skład tej „trójki dzielnicowej” jest nieznany.

⁵⁶ Por. Oświadczenie Cz. Bałkowicza, AWKW; Sprawozdanie sytuacyjne ze stanu organizacyjnego... za 1—30 XI 1943 r., AZHP, 202/II-23.

początek 1943 r. Formowanie się komitetu siedleckiego było pewnym dłuższym procesem, ale już od wiosny 1942 r. wyłonił się ośrodek dyspozycyjny PPR pod kierownictwem W. Rechni.

Ostatecznie KD ukonstytuował się na posiedzeniu w mieszkaniu Wiktora Rechni (Siedlce-Rozkosz)⁵⁷. W skład komitetu wchodził: Wiktor Ignacy Rechnio — sekretarz, Władysław Ostrowski ze wsi Grala, bracia Pietrzakowie, Marian Komar „Mucha”, „Łysy”, Sadowski, Aleksander Zwoliński i inni⁵⁸. Organizacja PPR zawiązała się przede wszystkim na wsi, głównie w południowo-zachodniej części powiatu siedleckiego. Były to wsie: Trzciniac, Grala-Dąbrowizna, Przywory, Żebrak, Wodynie i inne⁵⁹. Wokół tych wsi koncentrowała się działalność Siedleckiego Komitetu Dzielnicowego PPR. Została ona na jakiś czas nieco zdeorganizowana po zamordowaniu przez prawicowe podziemie w czerwcu 1943 r. W. Ostrowskiego i W. Rechni. Mimo straty dwóch czołowych organizatorów i represji okupanta PPR w powiecie siedleckim powoli się rozrastała. Liczne grupy wypadowe GL utworzyły się w Grali, Kopciach, Rozkoszu, Skórcu, Trzcińcu i Wodyniach. Podlegały one bezpośrednio dowództwu Okręgu GL i miały dużą samodzielność organizacyjną. W pow. siedleckim — podobnie jak i w węgrowskim czy sokołowskim — działalność polityczno-organizacyjna partii zespałała się z wojskową. W KD za akcję zbrojną odpowiadał sekretarz i jeden z członków. Represje okupanta dotknęły m. in. wieś Trzciniac, gdzie wpływy PPR były duże. Wieś ta została okrażona 16 października 1943 r. Oprawcy ujęli grupę członków PPR, których rozstrzelali w lasach pod Garwolinem⁶⁰.

Bardzo skąpe informacje mamy o komitetach powiatowych (dzielnicowych) w Białej Podlaskiej i Łukowie. W Białej Podlaskiej funkcję sekretarza partii i zarazem dowódcy GL pełnił J. Aleksandrowicz. Ośrodkiem promieniującym na cały powiat była jego rodzinna wieś Piszczac.

⁵⁷ Opracowanie Józefa Karaczyńskiego, AWKW; por. wystąpienie w dyskusji na sesji historycznej w Mińsku Maz. Stanisława Laskowskiego, w: „PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu”, s. 303—304.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Wiadomość o powstaniu PPR dotarła do Trzcińca jesienią 1942 r. Przywiózł ją nauczyciel z Mińska Maz. Jan Pietrak „Koń”, który pochodził z tej wsi. Relacja Tadeusza Weredy nagrana w AZHP 7 VI 1965, AWKW.

⁶⁰ Zamordowani zostali: Jan Pietrak, Stanisław Sulej, Czesław Szczecina, Jan Szczecina i inni. Wspomnienia Edwarda Soczewki, AWKW. Por. informację ze sprawozdania Departamentu Spraw Wewnętrznych Delegatury rządu na kraj, w której czytamy: „W październiku br. (tj. 1943 r. — B.D. i B.K.) na terenie powiatu aresztowano przeszło 10 osób. Okupant zarzuca im przynależność do komuny i innych organizacji niepodległościowych”. AZHP, 202/II-23.

W Białej Podlaskiej początkowo znajdowała się siedziba Komendy GL Okręgu Siedleckiego⁶¹. Wszystkie osiągnięcia organizacji PPR w tym powiecie związane są przede wszystkim z osobą J. Aleksandrowicza. Skupił on wokół siebie dość liczną grupę działaczy, która prowadziła walkę partyzancką. Podobnie w pow. łukowskim cała praca opierała się na braciach Marianie, Walentym, Waławie i Zygmuncie Nojakach, pochodzących ze wsi Prawda. Marian Nojak pełnił funkcję sekretarza PPR, a Waław Nojak dowódcy GL. Podczas masowej pacyfikacji, przeprowadzonej w tym rejonie 3 sierpnia 1943 r., hitlerowcy wykryli u Nojaków archiwum PPR, ale bracia Nojakowie zdołali zbiec i podjęli walkę partyzancką⁶². Najaktywniejsza pod względem wpływów organizacyjnych PPR i GL część Łukowskiego wchodziła do Dzielnicy nr 6 (Ryki, Dęblin) Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska. Południowa część powiatu łukowskiego ciążyła bardziej do okręgu lubelskiego.

Charakterystyczną cechą wszystkich okręgów, a szczególnie siedleckiego, była duża płynność organizacyjna, głównie na skutek aresztowań członków PPR i GL. Stąd też wynikała konieczność nieustannych zmian osobowych, duża niejednorodność struktury i z reguły niekompletne składy komitetów PPR i dowództw GL. Trudności kadrowe w okręgu siedleckim uzupełniane były głównie aktywnym wysyłaniem z Warszawy, a później z terenu Prawej Podmiejskiej. Aktyw ten wspólnie z ludnością miejscową, prawie wyłącznie chłopami, rozwijał walkę z okupantem hitlerowskim. Niezwykle znamieny dla tego okręgu był prawie zupełny brak kobiet w ruchu oporu. Do działalności organizacyjnej i bojowej garnęła się przede wszystkim młodzież. Ośrodki dyspozycyjne partii mieściły się nie tyle w miastach powiatowych, co na wsiach. Zagrody chłopskie były punktami kontaktowymi, magazynami literatury i broni.

Mimo dużych strat osobowych, jakie poniosła PPR także w okręgu siedleckim, walka podejmowana głównie przez młode pokolenie wsi nie zamierała. W 1942 r. główny wysiłek organizacji PPR skierowany był na budowę komórek partyjnych, które w większości jednocześnie były grupami wypadowymi GL. Wiele organizacji PPR i grup GL nie zdążyło jeszcze okrzepnąć, a już dosięgły je represje. W ciągu 1943 r. z trudem odbudowywano i rozszerzano stan organizacyjny. Okupant nie osiągnął zamierzonego celu, nie udało mu się całkowicie zniszczyć szeregów PPR na Podlasiu, ale zadał partii dotkliwie i bolesne straty, odczuwane nie tylko w latach okupacji, ale i w pierwszym okresie po wyzwoleniu.

⁶¹ Por. „Ruch oporu na Lubelszczyźnie”, s. 43.

⁶² Sprawozdanie sytuacyjne ze stanu organizacyjnego, AZHP, 202/II-23.

II. OKRĘG PŁOCK

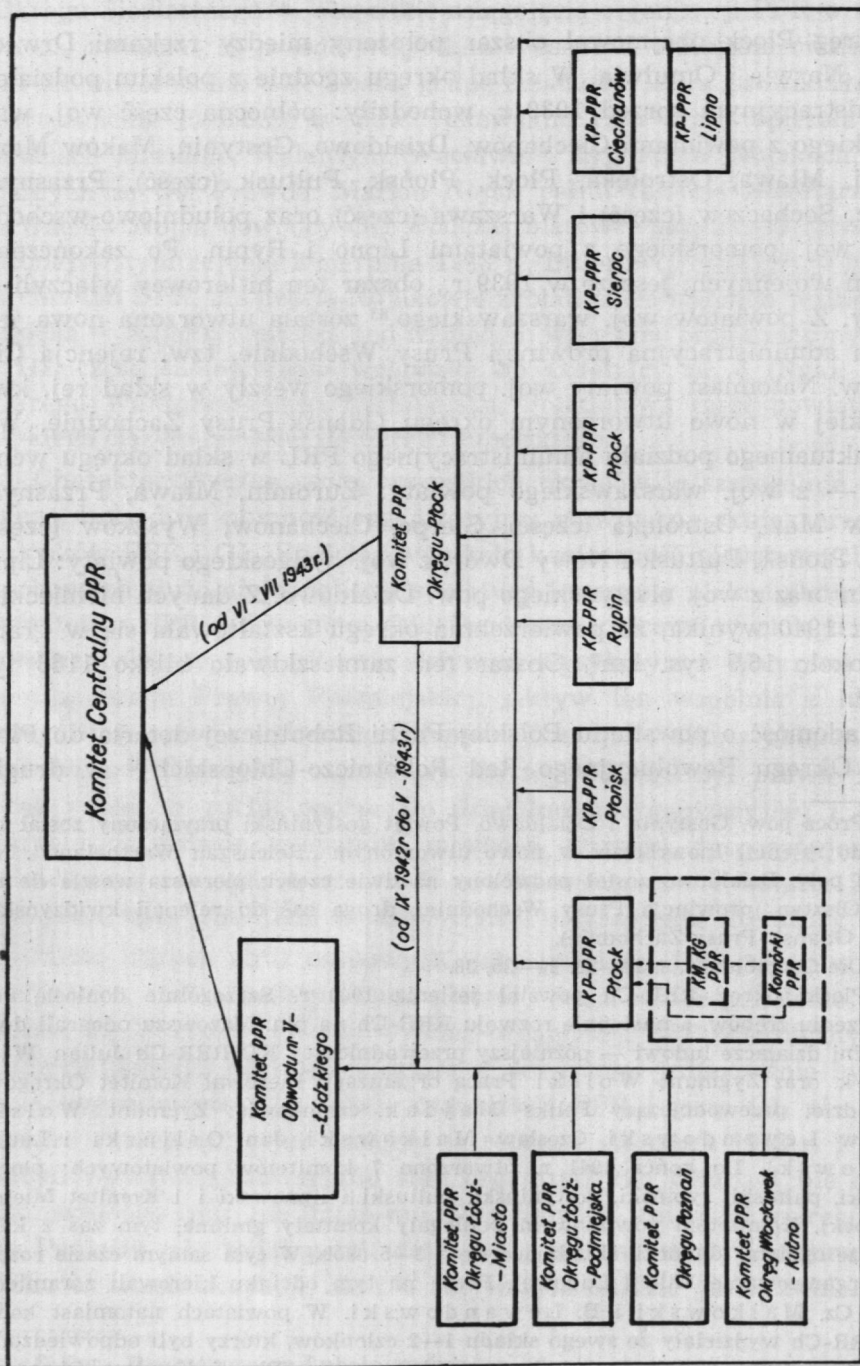
Okręg Płock obejmował obszar położony między rzekami Drwęcą, Wisłą, Narwią i Omulwią. W skład okręgu zgodnie z polskim podziałem administracyjnym sprzed 1939 r. wchodziły: północna część woj. warszawskiego z powiatami Ciechanów, Działdowo, Gostynin, Maków Mazowiecki, Mława, Ostrołęka, Płock, Płońsk, Pułtusk (część), Przasnysz, Sierpc, Sochaczew (część) i Warszawa (część) oraz południowo-wschodni skraj woj. pomorskiego z powiatami Lipno i Rypin. Po zakończeniu działań wojennych, jeszcze w 1939 r., obszar ten hitlerowcy włączyli do Rzeszy. Z powiatów woj. warszawskiego⁶³ została utworzona nowa jednostka administracyjna prowincji Prusy Wschodnie, tzw. rejencja Ciechanów. Natomiast powiaty woj. pomorskiego weszły w skład rej. kwidzyńskiej w nowo utworzonym okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie. Według aktualnego podziału administracyjnego PRL w skład okręgu wchodziły — z woj. warszawskiego powiaty: Żuromin, Mława, Przasnysz, Maków Maz., Ostrołęka (część), Sierpc, Ciechanów, Wyszaków (część), Płock, Płońsk, Pułtusk i Nowy Dwór; z woj. bydgoskiego powiaty: Lipno i Rypin oraz z woj. olsztyńskiego pow. Działdowo. Z danych niemieckich na rok 1940 wynika, że powierzchnia okręgu kształtowała się w granicach około 16,5 tys. km². Obszar ten zamieszkiwało blisko 1168 tys. osób⁶⁴.

Wiadomość o powstaniu Polskiej Partii Robotniczej dotarła do Płockiego Okręgu Rewolucyjnego Rad Robotniczo-Chłopskich⁶⁵ w drugiej

⁶³ Prócz pow. Gostynin i Działdowo. Powiat gostyniński przyłączony został bowiem do rejencji Inowrocław w nowo utworzonym „Reichsgau Wartheland”. Natomiast pow. Działdowo został podzielony na dwie części: pierwsza weszła do rejencji Olsztyn (prowincja Prusy Wschodnie), druga zaś do rejencji kwidzyńskiej (Okręg Gdańsk-Prusy Zachodnie).

⁶⁴ Die Ostgebiete..., s. 18—22, 24—25, 38.

⁶⁵ Płocki okręg RRR-Ch powstał jesienią 1940 r. Szczególnie doniosłą rolę w tworzeniu zrębów, a następnie rozwoju RRR-Ch na płn. Mazowszu odegrali dwaj radykalni działacze ludowi — późniejszy przewodniczący KC RRR-Ch Julian Wiczorek oraz Zygmunt Wolski. Pracą organizacji kierował Komitet Okręgowy w składzie: przewodniczący Feliks Majdak, członkowie: Zygmunt Wolski, Bolesław Lewandowski, Czesław Małkowski, Jan Orliński i Lucjan Piotrowski. Do końca 1941 r. utworzono 7 komitetów powiatowych: płocki, sierpecki, pułtuski, rypiński, gostyniński, pułtuski i lipnowski i 1 Komitet Miejski (m. Płock). Komitetom powiatowym podlegały komitety gminne, tym zaś z kolei najniższe ogniwa, komórki, składające się z 3—5 osób. W tym samym czasie rozpoczęto organizowanie Milicji Ludowej. Pracą na tym odcinku kierowali z ramienia KO — Cz. Małkowski i B. Lewandowski. W powiatach natomiast komitety RRR-Ch wydzielały ze swego składu 1—2 członków, którzy byli odpowiedzialni za organizowanie Milicji Ludowej na swoim terenie. Płocki Komitet Okręgowy utrzymywał systematycznie łączność z KC RRR-Ch w Warszawie. Funkcję łącznika

Ryc. 6. Struktura organizacyjna PPR Okręgu Plock (1942—1943)

połowie lutego 1942 r. Z informacją tą polecił Teodorowi Kufłowi zapoznać kierowniczy aktyw okręgu przebywający wówczas w Warszawie jeden z wybitniejszych działaczy RRR-Ch i PPR — Zygmunt Wolski⁶⁶. W dniach od 15 do 20 lutego odbyły się dwa zebrania: pierwsze — Komitetu Miejskiego, następnie — Komitetu Okręgowego RRR-Ch, na których T. Kufel zrelacjonował przebieg rozmowy z Z. Wolskim oraz zapoznał uczestników spotkań z pierwszą odezwą PPR i „Trybuną Wolności”⁶⁷.

Dane o powstaniu PPR, a przede wszystkim treść pierwszego programowego dokumentu partii — odezwy „Do robotników, chłopów i inteligencji. Do wszystkich patriotów polskich!” — wywołały wśród aktywu RRR-Ch gorącą i długotrwałą dyskusję. Ogólnie można powiedzieć, że większość aktywu uznała założenia programowe w „Odezwie” za słuszne i prawidłowe, natomiast pewne grono działaczy wyrażało powściągliwość, a nawet nieufność wobec niektórych sformułowań i tez zawartych w tym dokumencie⁶⁸. W związku z tymi rozbieżnościami postanowiono wstrzymać się ze zmianami organizacyjno-kadrowymi do czasu zapowiedzianego przyjazdu cieszącego się dużym autorytetem w organizacji Zygmunta Wolskiego. Niestety, w początkach kwietnia podczas przechodzenia przez

---

pełnił Teodor Kufel. W połowie 1941 r. została rozbita przez gestapo warszawska organizacja RRR-Ch i jej kierownictwo centralne. Spowodowało to zerwanie kontaktów z Warszawą. Pod koniec sierpnia do Warszawy wyjechali Z. Wolski i T. Kufel. Wzięli oni udział w zebraniu, na którym omawiano wstępne sprawy połączenia RRR-Ch i Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR. Do realizacji tego zamierzenia nie doszło. Stały temu na przeszkodzie masowe aresztowania wśród aktywu SP ZSRR w październiku 1941 r. Mimo tego niepomyślnego rozwoju wydarzeń Z. Wolski zdecydował się na dalszy pobyt w Warszawie. Podejmował on w tym czasie ambitne próby odbudowy RRR-Ch, gdy zaś zamierzenie to zawiodło, próbował nawiązać kontakt z innymi lewicowymi organizacjami konspiracyjnymi. K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel: *Zarys genezy i niektóre formy działalności Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942—1944 na płn. Mazowszu*, w: „PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu”, s. 9—13.

⁶⁶ Na początku lutego 1942 r. Z. Wolski wezwał do Warszawy Teodora Kufła „Teocha”. Spotkanie „Zygmunta” z „Teochem” nastąpiło około 10 lutego w mieszkaniu „Kazika” na Starym Mieście w Warszawie. „Zygmunt” poinformował wówczas „Teocha” o powstaniu PPR, jej celach i zadaniach oraz powiadomił go, że KC delegował go do pracy na terenie Łodzi. Przedtem jednak „Zygmunt” miał przybyć na teren okręgu plockiego, aby dopomóc w utworzeniu PPR oraz w zorganizowaniu Komitetu Okręgowego. Jednakże ze względu na pilne sprawy „Zygmunt” nie mógł od razu wraz z „Teochem” przybyć na teren północnego Mazowsza. Dlatego też wręczył „Teochowi” pierwszą odezwę Polskiej Partii Robotniczej oraz 1 numer „Trybuny Wolności”, polecając zapoznać z ich treścią aktyw organizacji. Jednocześnie „Zygmunt” zapowiedział, iż w najbliższym czasie przybędzie osobiście na teren okręgu. Tamże, s. 16.

⁶⁷ T. Kufel: *Droga walki*. Warszawa 1966, s. 100—102.

⁶⁸ Tamże, s. 104—105.

granicę ujęli go hitlerowcy⁶⁹. Próby mające na celu uwolnienie go zakończyły się niepowodzeniem⁷⁰. Spowodowało to kilkumiesięczne opóźnienie w pracy nad budownictwem sieci organizacyjnej w okręgu płockim.

W lipcu organizacja płocka nawiązała poprzez T. Kufla kontakt z Dowództwem Głównym GL w Warszawie. Na pierwszym spotkaniu w początkach lipca szef Sztabu Głównego GL Marian Spychalski „Marek” przekazał T. Kufłowi szczegółowe wytyczne do pracy polityczno-organizacyjnej w okręgu płockim. Podczas następnego spotkania, które nastąpiło w końcu sierpnia, przedstawiciel Dowództwa Głównego Franciszek Józwiak „Witold” poinformował T. Kufla, iż w związku z decyzją kierownictwa partii o włączeniu okręgu płockiego do Obwodu V — Łódzkiego, na teren płn. Mazowsza przybędzie przedstawiciel Obwodowego Komitetu PPR w celu omówienia zasad łączności i współpracy⁷¹.

W pierwszych dniach września przybył do Płocka zapowiadany delegat łódzkiego obwodowego kierownictwa PPR. Był nim znany wielu tutejszym działaczom okręgowiec KPP — Stefan Przybyszewski „Władek”⁷². S. Przybyszewski odbył kilka spotkań z aktywnym organizacją płockiej. Dzięki jego autorytetowi udało się usunąć istniejące wśród grona działaczy wahania i opory. Doszło wówczas do formalnego ukonstytuowania się Okręgowego Komitetu PPR oraz powołane zostało okrę-

⁶⁹ Przesłane do Reichssicherheitshauptamt sprawozdanie Staatspolizeistelle Ciechanów—Płock mówi, że „— Wolski usiłował przemycić na tutejszy teren materiał, który uzyskał w Warszawie, lecz został przy nielegalnym przekraczaniu granicy aresztowany. Podczas przesłuchania zeznał on, że od wyższego funkcjonariusza byłego lewicowego Stronnictwa Ludowego z Warszawy otrzymał polecenie, ażeby na bazie tej dawnej organizacji założył w tutejszym okręgu nową organizację. Ponieważ inne materiały obciążające go nie były znane, został on za tę działalność skazany na karę śmierci przez sąd doraźny w dniu 18 9 1942 r. Podczas późniejszego śledztwa okazało się jednak, że Wolski to były działacz komunistyczny”. J. Ptasinski: *Z mazowieckich pól*. Warszawa 1959, s. 314.

⁷⁰ Wiadomość o aresztowaniu Z. Wolskiego dostarczyła Barbara Germana. Według jej relacji można było „Zygmunta” uwolnić za sowity okup w postaci artykułów żywnościowych, które należało dostarczyć jakiemuś lekarzowi. Jeszcze tego dnia człowiekowi temu dostarczono pewną ilość masła. Jednakże okazało się, że ów typ jest konfidentem, który w ten sposób starał się rozpracować organizację. Dzięki zastosowanym środkom zapobiegawczym organizacja uniknęła prowokacji. Z. Wolski wraz z grupą uczestników ruchu oporu został powieszony w Płocku. Skazani ginęli z okrzykiem „Niech żyje Polska!” Relacje: K. Germana, F. Maładak, AWKW; Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

⁷¹ T. Kufel: *Droga walki*, s. 109—110.

⁷² Protokół posiedzenia b. członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów odbytego w dniach 25—26 lutego 1963, AWKW.

gowe dowództwo GL⁷³. W skład KC PPR weszło całe dotychczasowe kierownictwo RRR-Ch. Sekretarzem został Feliks Majdak „Felek”, członkami: Włodzimierz Grzelak, Bolesław Lewandowski „Grymas”, Czesław Małkowski „Czesiek”, Jan Orliński „Janek” i Lucjan Piotrowski „Lucek”⁷⁴. Dowodzenie i organizację GL powierzono Cz. Małkowskiemu (dowódca okręgu) i B. Lewandowskiemu (szef sztabu), którzy uprzednio kierowali z ramienia KO RRR-Ch pracą nad organizowaniem Milicji Ludowej⁷⁵. Ponadto do dowództwa okręgu powołany został Jan Wilczyński „Wilk”, „Janek”⁷⁶.

W dwa miesiące później, w końcu listopada, w mieszkaniu Józefa Tusta w Płocku odbyło się rozszerzone posiedzenie aktywu okręgu, na którym dokonano pewnych zmian w kierownictwie partyjnym i wojskowym. Nowym sekretarzem Okręgowego Komitetu PPR został wybrany Kazimierz German „Kazik”⁷⁷. Do władz okręgowych weszli wówczas: Teodor Kufel „Teoch” — łącznik z obwodowym kierownictwem partyjno-wojskowym w Łodzi, Władysław Wieczorek „Chudy”, sekretarz KP PPR Płońsk, i nowo mianowany dowódca okręgu Jan Wilczyński „Janek”, „Wilk”. Natomiast Czesław Małkowski „Czesiek” i Bolesław Lewandowski „Grymas” przeszli do pracy w okręgowym sztabie GL⁷⁸. Ponadto do sztabu okręgowego GL zostali powołani: Stanisław Wiśniewski „Cichy”, Władysław Marchoń „Mazur” i Teodor Kufel „Teoch”⁷⁹. W tym składzie komitet i dowództwo okręgowe działały do wiosny 1943 r.

W okresie od września 1942 r. do maja, a praktycznie do kwietnia 1943 r. okręg płocki wraz z czterema innymi okręgami (Łódź-Miasto,

⁷³ K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel: Zarys genezy, tamże, s. 18.

⁷⁴ Tamże, s. 18—19.

⁷⁵ Zob. przyp. 65.

⁷⁶ Wspomnienie W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53; J. Marciniak: Działalność zbrojna GL—AL na Mazowszu płockim, w: „PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu”, s. 45.

⁷⁷ K. German już w okresie wcześniejszym wyróżniał się dużą aktywnością. Z tego względu znaczne grono działaczy było zdania, iż powinien on zostać kierownikiem pracy partyjnej w okręgu. Sugestia ta przekazano Komitetowi Obwodowemu, który polecił Teodorowi Kufłowi przybyć wraz z K. Germanem do Łodzi. W październiku 1942 r. sekretarz Komitetu Obwodowego Ignacy Loga-Sowiński oraz dowódca Obwodu Łódzkiego, Mieczysław Moczar, spotkali się z K. Germanem i T. Kuflem. W wyniku przeprowadzonych rozmów kierownictwo obwodu powierzyło kierowanie pracą partyjną w okręgu płockim K. Germanowi. K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel: Zarys genezy, tamże, s. 32.

⁷⁸ Protokół posiedzenia b. członków Komitetu PPR Okręgu Płock-Ciechanów..., AWKW.

⁷⁹ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

Łódź-Podmiejska, Poznań i Włocławek—Kutno) wchodziły w skład Obwodu V — Łódzkiego⁸⁰. Całością pracy partyjnej na tym obszarze kierował Obwodowy Komitet PPR i Dowództwo GL, których siedzibą była Łódź. Pierwszym sekretarzem powstałego w połowie 1942 r. Obwodowego Komitetu PPR był Ignacy Loga-Sowiński „Ignas”⁸¹. W marcu 1943 r. funkcję tę objął Stefan Przybyszewski „Władek”⁸². Członkami komitetu byli m. in.: Mieczysław Moczar „Mietek”⁸³, Czesław Szymański „Ceniek”⁸⁴, Leon Koczaski „Leoś”⁸⁵ i Stanisław Działek „Stasiek”⁸⁶. Na przełomie lat 1942 i 1943 w skład Obwodowego Komitetu zostali powołani trzej przedstawiciele okręgu płockiego: Kazimierz German „Łysy”, „Kazik”, Teodor Kufel „Teoch” i Jan Wilczyński „Wilk”, „Janek”⁸⁷.

Funkcję dowódcy Łódzkiego Obwodu GL od połowy 1942 do maja

⁸⁰ B. Kobuszewski: O niektórych zagadnieniach organizacyjno-bojowych GL na terenie ziem „włączonych”, w: Sesja naukowa poświęcona wojnie wyzwolenczej narodu polskiego 1939—1945. Warszawa 1963, s. 354—355.

⁸¹ I. Loga-Sowiński pełnił tę funkcję do marca 1943 r. Następnie pracował w KC PPR i Dowództwie Głównym GL. Członek KC PPR od kwietnia 1943 r. Od wiosny do jesieni 1943 r. szef Wydziału III — Zaopatrzenia i Broni Sztabu Głównego GL. Jako pełnomocnik Dowództwa Głównego GL kierował przez pewien czas pracą w Okręgu GL Warszawa-Prawa Podmiejska. B. Kobuszewski: Z walki PPR i GL w Łodzi. „Biuletyn WAP” 1956, nr 4, s. 76; „Dowództwo Główne GL, AL. Zbiór dokumentów z lat 1942—1944”. Oprac. W. Poterański, M. Turlejska, W. Tuszyński, M. Wilusz. Warszawa 1967, s. V—VI, 89, 90, 406.

⁸² Sekretarz Komitetu PPR Okręgu Włocławek—Kutno. W marcu 1943 r. objął funkcję sekretarza Łódzkiego Obwodowego Komitetu PPR. Aresztowany i zamordowany przez gestapo w kwietniu 1943 r. I. Tarłowska: Łódź w walce o wolność. Łódź 1946, s. 113—115; Wywiad z gen. M. Moczarem, w: W. Namiotkiewicz, B. Roztropowicz: Ludzie, fakty, refleksje. Warszawa 1961, s. 12.

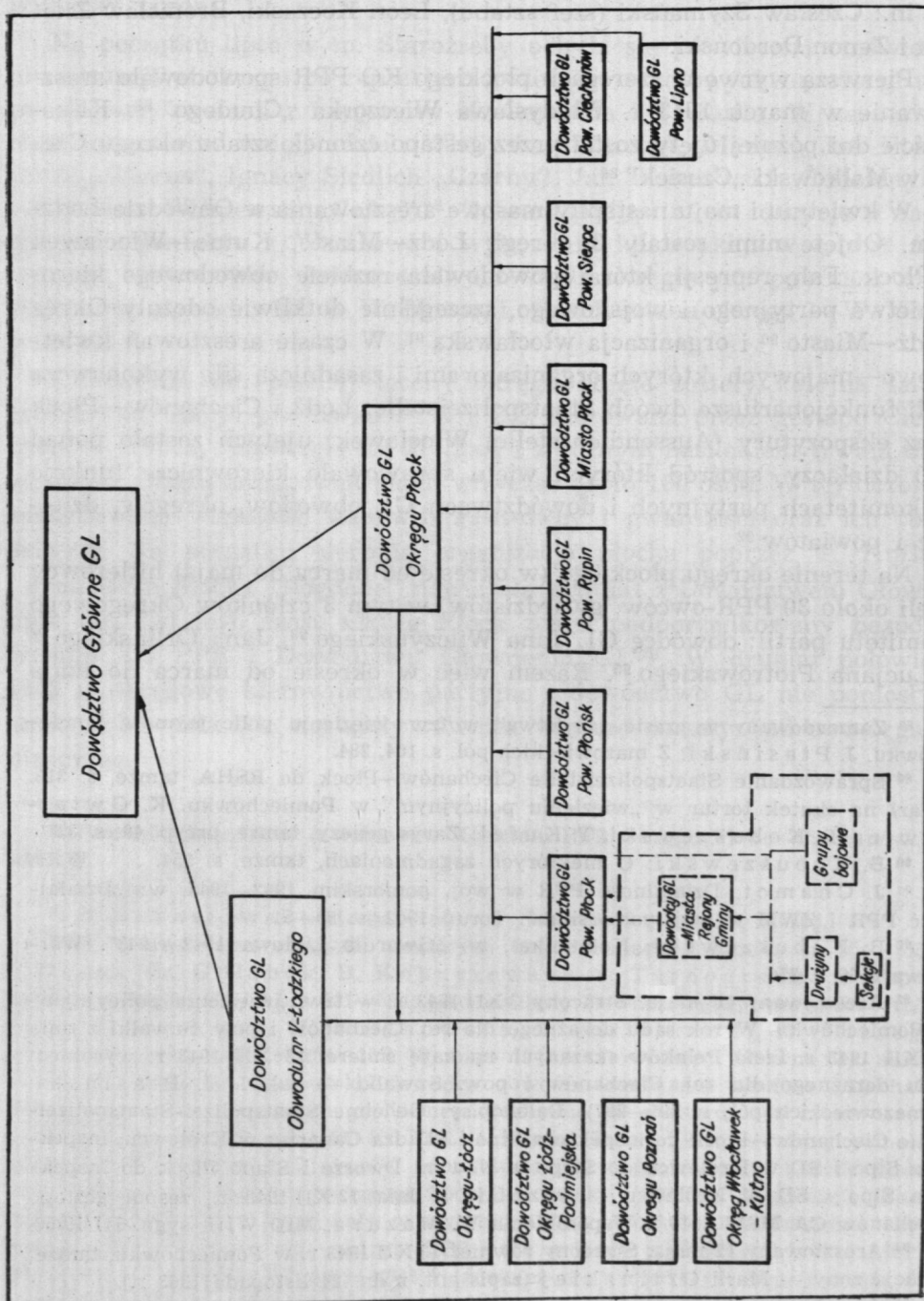
⁸³ Dowódca GL Obwodu Łódzkiego do kwietnia 1943 r. Następnie pełnił obowiązki dowódcy Obwodu Lubelskiego (maj 1943—czerwiec 1944) i Radomsko-Kieleckiego (lipiec 1944—styczeń 1945). Życiorys M. Moczara, opr. B. Kobuszewski, MiD WIH; J. Garas, Cz. Gołąbek, B. Kobuszewski, T. Tarnogrodzki: Wspomnienia żołnierzy GL i AL. Warszawa 1959, s. 155, 180, 273, 581.

⁸⁴ Sekretarz Komitetu PPR Okręgu Łódź-Miasto, a następnie szef sztabu GL Obwodu Łódzkiego. Zginął 8 V 1943 r. w walce pod Głównem. St. Gajek: Promieniści. Łódź 1962, s. 150.

⁸⁵ Członek Komitetu PPR Okręgu Łódź-Miasto, a następnie pełnomocnik Komitetu Obwodowego w Okręgu Poznań. Od września 1943 r. sekretarz Radomsko-Kieleckiego Obwodowego Komitetu PPR. Zamordowany przez NSZ 30 XI 1943 r. w Śląszewicach, pow. Opatów. M. Malinowski: Leon Koczaski „Z pola walki” 1961, nr 4, s. 416—427.

⁸⁶ Sekretarz Okręgu Łódź-Podmiejska. Pierwszy redaktor organu prasowego Obwodu Łódzkiego „Trybuny Ludu”. Aresztowany wiosną 1943 r. Zginął w obozie koncentracyjnym. J. Garas, Cz. Gołąbek, B. Kobuszewski, T. Tarnogrodzki: Wspomnienia żołnierzy GL i AL, s. 609—610; Wspomnienia I. Logi-Sowińskiego, w: I. Tarłowska: Łódź w walce o wolność, s. 35.

⁸⁷ Wspomnienia I. Logi-Sowińskiego, tamże, s. 35.

Ryc. 7. Struktura organizacyjna GL Okręgu Płock (1942—1943)

1943 r. pełnił M. Moczar „Mietek”. W skład sztabu obwodu wchodził m. in.: Czesław Szymański (szef sztabu), Leon Koczaski, Bronisław Znojek i Zenon Derdoński.

Pierwszą wyrwę w szeregach plockiego KO PPR spowodowało aresztowanie w marcu 1943 r. Władysława Wieczorka „Chudego”⁸⁸. Kilka nacie dni później ujęty został przez gestapo członek sztabu okręgu Czesław Małkowski „Czesiek”⁸⁹.

W kwietniu i maju nastąpiły masowe aresztowania w Obwodzie Łódzkim. Objęte nimi zostały 3 okręgi: Łódź—Miasto, Kutno—Włocławek i Płock. Falę represji, która spowodowała rozbitcie obwodowego kierownictwa partyjnego i wojskowego, szczególnie dotkliwie odczuły Okręg Łódź—Miasto⁹⁰ i organizacja włocławska⁹¹. W czasie aresztowań kwietniowo—majowych, których organizatorami i zasadniczą siłą wykonawczą byli funkcjonariusze dwóch Staatspolizeistelle: Łódź i Ciechanów—Płock oraz ekspozytury (Aussendienststelle) Włocławek, ujętych zostało ponad 100 działaczy, spośród których wielu sprawowało kierownicze funkcje w komitetach partyjnych i dowództwach GL obwodów, okręgów, dzielnic i powiatów⁹².

Na terenie okręgu plockiego (w okresie od marca do maja) hitlerowcy ujęli około 30 PPR-owców, gwardzistów, w tym 3 członków Okręgowego Komitetu partii: dowódcę GL Jana Wilczyńskiego⁹³, Jana Orlińskiego⁹⁴ i Lucjana Piotrowskiego⁹⁵. Razem więc w okresie od marca do maja

⁸⁸ Zamordowany w czasie „śledztwa” w tzw. więzieniu policyjnym w Pomiechówku. J. Ptasinski: *Z mazowieckich pól*, s. 104, 284.

⁸⁹ Sprawozdanie Staatspolizeistelle Ciechanów—Płock do RSHA, tamże, s. 313. Zmarł na skutek tortur w „więzieniu policyjnym” w Pomiechówku. K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel: *Zarys genezy*, tamże, przyp. 49, s. 33.

⁹⁰ B. Kobuszewski: *O niektórych zagadnieniach*, tamże, s. 354.

⁹¹ J. Chamot: *Działalność PPR w woj. pomorskim 1942—1945*, w: „Działalność PPR i ZWM w woj. pomorskim”. Toruń 1962, s. 50—51.

⁹² B. Kobuszewski: *Komunikat*, w: „Gwardia Ludowa 1942—1943”. Warszawa 1966, s. 356.

⁹³ Aresztowany 10 maja. Stracony 3 XII 1943 r. w tzw. „więzieniu policyjnym” w Pomiechówku. Wyrok sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki z dnia 13 XII 1943 r. Lista Polaków skazanych na karę śmierci 13 XII 1943 r. wyrokiem sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki — zał. I (J. Ptasinski: *Z mazowieckich pól*, s. 291—297); Dalekopisy: Geheime Staatspolizei—Staatspolizeistelle Ciechanów—Płock do inspektora Sipo i SD dra Canarisa w Królewcu, inspektora Sipo i SD w Królewcu do Stapo w Nowym Dworze i Stapo Płock do inspektora Sipo i SD w Królewcu — wszystkie z dnia 13 XII 1943 r., zespół gestapo Ciechanów CA MSW 1810/I. Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

⁹⁴ Aresztowany 12 maja. Stracony również 13 XII 1943 r. w Pomiechówku, tamże; Relacja żony — Marii Orlińskiej (zapis aut. z dn. 24 listopada 1963 r.).

⁹⁵ Aresztowany 21 maja. Stracony także 13 XII 1943 r. w Pomiechówku, tamże; Relacja żony — Kazimierzy Piotrowskiej (zapis aut. z dn. 21 listopada 1963 r.).

1943 r. straty osobowe Okręgowego Komitetu PPR i dowództwa GL wyniosły 5 osób.

Na początku lipca w m. Staroźreby odbyła się poświęcona omówieniu sytuacji w okręgu po represjach kwietniowo-majowych narada grupy aktywu, zwołana z inicjatywy K. Germana i T. Kufla. W naradzie obok inicjatorów wzięli udział: Władysław Marchoń „Mazur”, Jan Ptaśński „Wiarus”, Ignacy Siedlich „Czarny”, Jan Waśniewski „Śmieszny” i Stanisław Wiśniewski „Cichy”⁹⁶. Zebrani podjęli m. in. decyzję o nawiązaniu kontaktu z Warszawą i wykonaniu kilku akcji w odwet za represje hitlerowców. Jednocześnie do władz okręgowych powołani zostali: nowy dowódca GL — W. Mazur, i członek sztabu okręgu — W. Wiśniewski⁹⁷.

Kilkanaście dni później tereny okręgu objęte zostały kolejną falą aresztowań. Akcja przeciwko PPR i GL, kierowana przez gestapo Ciechanów—Płock, rozpoczęła się 21 lipca i z różnym nasileniem trwała do września. Ofiarą aresztowań padło wówczas około 100 osób. W tej liczbie zdecydowaną większość stanowili PPR-owcy i gwardziści oraz ich rodziny⁹⁸. Na początku sierpnia organizacja płocka poprzez T. Kufla i Franciszka Blocha „Bogdana” nawiązała kontakt z Dowództwem Głównym GL. Od tego czasu Okręg Płock został podporządkowany bezpośrednio KC PPR i Dowództwu Głównemu GL⁹⁹. W drugiej połowie 1943 r. okręgowe kierownictwo partyjne i dowództwo GL nie poniosły strat osobowych. Nie nastąpiły również większe zmiany kadrowo-organizacyjne.

⁹⁶ Protokół posiedzenia b. członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów..., AWKW.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ B. Kobuszewski: Komunikat, w: „Gwardia Ludowa...”, s. 356.

⁹⁹ B. Kobuszewski: O niektórych zagadnieniach..., tamże, s. 354—355; J. Garas, Cz. Gołąbek, B. Kobuszewski, T. Tarnogrodzki: Wspomnienia żołnierzy GL i AL, s. 581—584; „Komunikaty Dowództwa Głównego GL i AL”. Oprac. E. Markowa, H. Bortnowska, B. Hillebrandt, R. Nazarewicz. Warszawa 1961, s. 254—255. W maju 1943 r. Dowództwo Główne GL skierowało do Łodzi na stanowisko dowódcy obwodu Stanisława Lange „Stacha”. Niestety, wkrótce aresztowali go Niemcy. Następnie (w czerwcu 1943 r.) na teren Łodzi przyjechała pełnomocnik KC PPR — Janina Bier „Wanda”. Przy pomocy ocalałych PPR-owców i GL-owców odbudowała ona organizację na terenie Łodzi oraz nawiązała kontakty z okręgami Łódź-Podmiejska i Poznań. Rozpoczętą pracę organizacyjną i walkę przerwały w styczniu 1944 r. masowe aresztowania, które doprowadziły do ponownego rozbitcia PPR i GL w Łodzi i ośrodkach podmiejskich (Pabianice i Ozorków). W maju 1944 r. również został rozbitý Okręg Poznań. Do stycznia 1945 r. na terenach Obwodu V Łódzkiego działalność w sensie jednolitej jednostki organizacyjnej prowadzona była jedynie w Okręgu Płock—Ciechanów.

Jeżeli chodzi o KO PPR, to jedynie we wrześniu powiększył się on o osobę pełniącą obowiązki sekretarza KP PPR — Płońsk, Jana Ptasńskiego „Wiarusa”¹⁰⁰. W dowództwie GL zmienili się natomiast w tym czasie trzykrotnie szefowie sztabu. Po B. Lewandowskim przez krótki okres pełnił te obowiązki Jan Waśniewski „Śmieszny”¹⁰¹, następnie funkcję tę przejął Marian Jureczko „Zagończyk”¹⁰². Poza tym do sztabu okręgu zostali powołani Władysław Tokarski „Kruk” i Lucjan Markowski „Czołg”¹⁰³. W tym składzie Okręgowy Komitet partii i dowództwo GL działały do grudnia 1943 r.

*

Komitetowi Okręgowemu PPR — instancji, która kierowała całością życia partyjnego na północnym Mazowszu — podlegały bezpośrednio komitety powiatowe PPR. W latach 1942—1943 zorganizowano, z reguły dzięki kadrze komitetów powiatowych RRR-Ch, 6 komitetów partyjnych w powiatach: plockim, sierpeckim, rypińskim, płońskim, ciechanowskim i lipnowskim oraz działający na prawach KP — Komitet Miejski w Płocku. W skład KP PPR wchodziło przeciętnie od 4 do 7 osób. Podobnie było w Gwardii Ludowej. Dowództwu okręgu podlegały bezpośrednio dowództwa powiatowe. W omawianym okresie na terenie wspomnianych już jednostek administracyjnych powołano do życia 6 dowództw powiatowych oraz 1 dowództwo miejskie. Początkowo powołani zostali w powiatach tylko dowódcy GL. W okresie późniejszym w skład dowództw powiatowych wchodziło przeciętnie od 4 do 6 osób.

Powiatowy Komitet PPR — Płock powstał w październiku 1942 r. W skład pierwszego komitetu wchodziło 7 osób. Sekretarzem był Zygmunt Szewczykiewicz, członkami: Antoni Kurach „Antek”, Piotr Koprowski¹⁰⁴, Feliks Majdak „Felek”, Józef Nowakowski, Jan Sobieski i Stanisław Wiśniewski „Cichy”. W marcu 1943 r. do komitetu weszli Jan Kozłowski „Franek” i Jakub Krajewski „Kuba”, a następnie Stanisław Siedlich i Woja. W czerwcu 1943 r. funkcję sekretarza objął J. Ko-

¹⁰⁰ Protokół posiedzenia b. członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów..., AWKW.

¹⁰¹ Por. J. Marciniak: Działalność zbrojna GL—AL..., tamże, przyp. 15, s. 62.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

¹⁰⁴ Po aresztowaniach kwietniowo-majowych P. Koprowski wycofał się z pracy w organizacji.

złowski. Od października pracą partyjną w powiecie kierował J. Krajewski¹⁰⁵.

Dowództwo GL pow. Płock utworzone zostało również w październiku 1942 r. Na stanowisko dowódcy GL wyznaczony został Antoni Kurach „Antek”. Na przełomie lat 1942 i 1943 do powiatowego dowództwa zostali powołani m. in.: Władysław Rypiński „Michał” (szef sztabu), Antoni Łuczak „Jakub” i Szczepan Siedlich „Szczepan”. Pod koniec 1943 r. w skład dowództwa GL wchodził: dowódca — W. Rypiński, szef sztabu — A. Łuczak oraz Ignacy Siedlich „Czarny” i Stanisław Wiśniewski „Cichy”, „Stach”¹⁰⁶. W roku 1943 KP PPR i dowództwo GL poniosły poważne straty osobowe. W okresie od kwietnia do grudnia zostali aresztowani m. in.: dwaj kolejni sekretarze Zygmunt Szewczykiewicz¹⁰⁷ i Jan Kozłowski¹⁰⁸, dowódca GL, Antoni Kurach¹⁰⁹, członkowie KP Jan Sobieski¹¹⁰ i Woja oraz członek powiatowego sztabu GL — Szczepan Siedlich¹¹¹.

Komitet Powiatowy PPR-Rypin powstał na przełomie listopada i grudnia 1942 r. Funkcję sekretarza pełnił Stanisław Raczkowski, członkami komitetu m. in. byli: Władysław Domagalski „Piotr”, Władysław Gumiński „Władek” i Sulkowski. W grudniu 1943 r. po śmierci S. Raczkowskiego obowiązki sekretarza KP przejął W. Domagalski¹¹². W połowie 1943 r. powołane zostało do życia powiatowe dowództwo GL. Pierwszym dowódcą GL był Lubomir Załęski „Lubek”. Następnie do dowództwa powiatowego m. in. zostali powołani: Czesław Wiśniewski „Wicher” (szef sztabu), Franciszek Bloch „Bogdan”, Franciszek Karwaszewski i Józef Gumiński „Dąb”¹¹³. Powiatowy Komitet PPR-Płońsk

¹⁰⁵ Protokół posiedzenia b. członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów..., AWKW.

¹⁰⁶ Tamże; Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

¹⁰⁷ Aresztowany w czerwcu 1943 r. Stracony 13 XII 1943 r. w Pomiechówku. Wyrok sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki z dn. 13 XII 1943 r. Lista Polaków skazanych na karę śmierci 13 XII 1943 r. (zał. nr 1), w: J. Ptasinski: Z mazowieckich pól, s. 291—292, 296.

¹⁰⁸ Aresztowany 2/3 września 1943 r. K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel: Zarys genezy, tamże, s. 33.

¹⁰⁹ Aresztowany w kwietniu 1943 r. Stracony 13 XII 1943 r. w Pomiechówku, tamże, s. 34.

¹¹⁰ Aresztowany w maju lub lipcu 1943 r. Stracony 13 XII 1943 r. w Pomiechówku. Wyrok sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki; Lista Polaków skazanych na karę śmierci 13 XII 1943 r. (zał. nr 1), w: J. Ptasinski: Z mazowieckich pól, s. 291—292, 296.

¹¹¹ Aresztowany w lipcu 1943 r. Stracony 13 XII 1943 r. w Pomiechówku, tamże.

¹¹² Protokół posiedzenia b. członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów..., AWKW.

¹¹³ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53; J. Chamot: Dz'a-

Ryc. 8a. Feliks Majdak „Felek”, sekretarz PPR okręgu płońskiego

Ryc. 8b. Kazimierz German „Łysy”, sekretarz PPR okręgu płońskiego

powstał jesienią 1942 r.¹¹⁴ Początkowo w skład komitetu wchodziło 6 osób. Sekretarzem był Władysław Wieczorek „Chudy”, członkami: Władysław Marchoń „Mazur”, Władysław Grylak „Władek”, Jan Ptaśński „Wiarus”, Ignacy Barcikowski „Kolejarz” i Bronisław Wieczorek „Gacek”. Późną jesienią 1942 r. dokooptowani zostali do KP PPR dwaj przedstawiciele getta płońskiego: Izraelewicz i Fuks, a z getta w Czerwińsku — Lewicki. Na przełomie lat 1942 i 1943 powołano do komitetu Adama Ulickiego „Wuja Adama” i Ludwika Szyperskiego „Lotka”. We wrześniu funkcję sekretarza objął J. Ptaśński, a w skład komitetu wszedł Feliks Oporski „Feluś”. Od listopada obowiązki sekretarza pełnił Feliks Tarwacki „Ślusarz”. Jednocześnie do KP powołany został Henryk Lewandowski „Heniek”¹¹⁵.

W okresie od marca do lipca 1943 r. Komitet PPR pow. płońskiego łańność PPR..., tamże, s. 40, podaje, że w skład dowództwa powiatu wchodziłi jeszcze Franciszek Gumiński i Antoni Kruszyński, który po aresztowaniu załamał się i „sypał”. Nie wymienia natomiast Franciszka Blocha „Bogdana”.

¹¹⁴ Natomiast J. Ptaśński: Z mazowieckich pól, s. 76 podaje, że Komitet Powiatowy powstał w maju 1942 r.

¹¹⁵ Tamże, s. 76, 100, 136, 146, 284.

poniósł dotkliwe straty osobowe. Aresztowani zostali pierwszy sekretarz Władysław Wieczorek¹¹⁶ oraz 3 członkowie KP: Władysław Grylak¹¹⁷, Ludwik Szyperski¹¹⁸ i Adam Ulicki¹¹⁹. Późną wiosną nastąpiła likwidacja gett w Płońsku i Czerwińsku, co spowodowało zerwanie kontaktów z Lewickim, Izraelewiczem i Fiszką. Ponadto w drugiej połowie 1943 r. ze składu komitetu ubyło dalszych 3 członków: W. Marchoń (VII 1943 r.) i J. Ptasieński (XI 1943 r.) zostali przeniesieni do pracy w Okręgowym Komitecie partii i dowództwie GL, natomiast S. Barcikowski za zgodą organizacji wyjechał na Białoruś. W końcu 1943 r. w związku ze stratami i zmianami osobowymi pracą partyjną w powiecie kierował komitet w składzie: F. Tarwacki (sekretarz), H. Lewandowski, F. Oporski i B. Wieczorek.

Dowództwo GL pow. Płońsk utworzone zostało również późną jesienią 1942 r. Stanowisko dowódcy GL powierzono Bronisławowi Wieczorkowi „Gackowi”. Natomiast w latach 1942—1943 do powiatowego dowództwa wchodził: Zygmunt Kutasiewicz „Zygryd” (szef sztabu), Jan Ptasieński „Wiarus”, Feliks Oporski „Feluś”, Tadeusz Szyjka „Ryszard” i Mieczysław Wiechetek „Adam”¹²⁰.

Komitet Miejski PPR w Płocku powstał w marcu 1943 r. Sekretarzem był Jan Orliński „Janek”¹²¹, członkami Tadeusz Dziegielewski¹²², Alek-

¹¹⁶ Zob. przyp. 88.

¹¹⁷ Aresztowany razem z W. Wieczorkiem 8 III 1943 r. J. Ptasieński: Z mazowieckich pól, s. 104, 106.

¹¹⁸ Aresztowany 8 III 1943 r. Stracony 13 XII 1943 r. w Pomiechówku. Wyrok sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki; Lista Polaków skazanych na karę śmierci 13 XII 1943 r., w: J. Ptasieński: Z mazowieckich pól, s. 291—292, 296.

¹¹⁹ Aresztowany w lipcu 1943 r. Stracony 13 XII 1943 r. w Pomiechówku, tamże, s. 291—292, 297.

¹²⁰ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

¹²¹ Zob. przyp. 94.

¹²² Aresztowany w kwietniu 1943 r. Załamał się w śledztwie i podpisał zobowiązanie o współpracy z gestapo. Wykorzystywano go do konfrontacji z więźniami i przy identyfikowaniu dowodów rzeczowych w więzieniu płockim. Następnie zwolniony i zaopatrzony w dokumenty na nazwisko Karola Łęskiego nawiązał kontakty z wielu ocalałymi aktywistami PPR. Dane przekazywał płockiej placówce gestapo. W lipcu, dzięki ostrzeżeniu Stanisława Załęskiego (również aresztowany) — konfident został rozszyfrowany i tylko przypadek sprawił, że nie został zlikwidowany przez grupę gwardzistów. Trzymany był przez pewien czas w rezerwie, następnie skierowany do „pracy” w Płońsku i Ostrołęce. W maju 1944 r. przekazany do dyspozycji placówki Abwehry. Następnie przerzucony przez linię frontu do Białegostoku. „Dziegielewski zdołał ukryć swą podłą działalność przed władzami Polski Ludowej. Nie został rozpoznany i dopiero po amnestii w 1956 r. zgłosił się do władz. Ujawnił wówczas całą prawdę o swym haniebnym życiu”. T. Kufel: Droga walki, s. 174—176; W. Namiotkiewicz, B. Roztropowicz: Ludzie, fakty, refleksje, s. 216.

sander Małecki¹²³, Lucjan Piotrowski¹²⁴, Zygmunt Rogowski „Zygmunt” i Tadeusz Książak¹²⁵. Dowódcą GL został T. Dziegielewski. Poza tym w skład dowództwa miejskiego wchodził: Kazimierz Żołnowski „Kazik”, Mikołaj Morozow „Mikołaj”¹²⁶, T. Książak i Piotr Ziemiński „Piotr”¹²⁷. W czasie aresztowań kwietniowo-majowych w 1943 r. komitet i dowództwo miejskie zostały rozbite. Na wolności pozostali jedynie Z. Rogowski i P. Ziemiński. W czerwcu lub lipcu Z. Rogowskiemu powierzono funkcję sekretarza KM-Płock. Członkami KM prawdopodobnie byli wówczas m. in.: Franciszek Kozłowski „Franek”, Maria Ziemińska¹²⁸, natomiast dowódcą GL został P. Ziemiński¹²⁹.

Powiatowy Komitet PPR-Sierpc powstał w sierpniu lub wrześniu 1943 r. Funkcję sekretarza pełnił Józef Kwaśniewski „Stary”. Członkami komitetu byli: Antoni Sulkowski „Stary Lis”, Michał Paprocki, Jan Pejta, Lucjan Markowski „Czołg” i Bolesław Lewandowski¹³⁰. W tym samym czasie zostało powołane dowództwo GL. Stanowisko dowódcy powierzono Feliksowi Sołdkowi „Skibie”. W skład dowództwa wchodził: Marian Jureczko „Zagóńczyk” (szef sztabu), Władysław Tokarski „Kruk”, L. Markowski, Herman Joński „Biegas” i A. Sulkowski¹³¹.

Powiatowy Komitet PPR-Ciechanów powstał w październiku 1943 r. Sekretarzem został Kazimierz Pijanowski „Kazik”. Członkami KP: Kazimierz Gwiazdowicz „Bolek”, Władysław Łaczyński „Władek”, Jan Ordakowski, Franciszek Pintara „Franek” i Dobosz¹³². Mniej więcej miesiąc później, na przełomie listopada i grudnia, zostało utworzone dowództwo GL. Stanowisko dowódcy powierzono F. Pintarze. W skład dowództwa wchodził: Czesław Łyszkowski „Czesiek” (szef sztabu), K. Gwiazdowicz i „Olek” (NN)¹³³.

¹²³ Aresztowany w kwietniu lub maju 1943 r. Stracony 13 XII 1943 r. Wyrok sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki. Lista Polaków skazanych na karę śmierci 13 XII 1943 r., w: J. Ptasieński: *Z mazowieckich pól*, s. 291—292, 295; B. Kobuszewski: *Ich było trzydziestu*. „Trybuna Mazowiecka”, 14—15 XII 1963, s. 3.

¹²⁴ Zob. przyp. 95.

¹²⁵ Aresztowany w kwietniu 1943 r., uciekł z gestapo. Przeniesiony do Warszawy. Zginął w powstaniu. Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

¹²⁶ Aresztowany 21 XII 1943 r.

¹²⁷ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

¹²⁸ Aresztowana 3 września 1943 r. Zesłana do obozu koncentracyjnego.

¹²⁹ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

¹³⁰ Protokół posiedzenia b. członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów...

AWKW.

¹³¹ Tamże.

¹³² Tamże. Relacja K. Pijanowskiego z dn. 19 I 1968 r.

¹³³ Tamże.

Powiatowy Komitet PPR-Lipno powstał w końcu 1943 r. lub na początku 1944 r. Funkcję sekretarza pełnił Jan Kolankiewicz, członkami byli (m. in.) Lewandowski i Makaruk¹³⁴. Dowództwo GL pow. Lipno utworzono w listopadzie lub grudniu 1943 r. Dowódcą został Jerzy Załęski „Jurek”, szefem sztabu Józef Pilarski „Sportczak”. W skład dowództwa wchodził — Michał Titow „Michał” i Wacław Rumiński „Wacek”¹³⁵. 30 grudnia 1943 r. zginął w walce J. Załęski¹³⁶, a J. Pilarski¹³⁷ został aresztowany. Półtora miesiąca później podzielili ich los W. Rumiński¹³⁸ i M. Titow¹³⁹.

*

Powiatowe komitety kierowały pracą komitetów gminnych. Składały się one z sekretarza i 2—3 członków. Ilość komitetów zależała od stopnia zorganizowania danego powiatu. W latach 1942—1943 np. na terenie pow. płockiego zorganizowano 10 komitetów gminnych:

1) gmina Lelice	— sekretarz Jan Morawski ¹⁴⁰ ,
2) „ Łęg	— „ Zygmunt Kordyżon ¹⁴¹ ,
3) „ Staroźreby	— „ Wiktor Klekowiński ¹⁴² ,
4) „ Zągoty	— „ Jan Chrzastkowski ¹⁴³ ,
5) „ Drobin	— „ Czesław Falkiewicz ¹⁴⁴ ,
6) „ Mała Wieś	— „ Stefan Nowak ¹⁴⁵ i Florian Budek,

¹³⁴ K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel: Zarys genezy, tamże, s. 20.

¹³⁵ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

¹³⁶ Otoczony przez hitlerowców, popełnił samobójstwo. Sprawozdanie Staatspolizei-stelle Ciechanów—Płock do RSHA; Raport dzienny gestapo Płock z 11 I 1944 r., w: J. Ptasinski: Z mazowieckich pól, s. 329.

¹³⁷ Skazany na karę śmierci 21 V 1944 r. Wyrok sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki z dn. 21 V 1944 r. Sprawozd. Staatspolizei-stelle Ciechanów—Płock do RSHA, tamże, s. 302.

¹³⁸ Zastrzelony przez hitlerowców 18 II 1944 r. Sprawozdanie Staatspolizei-stelle Ciechanów—Płock, tamże, s. 321.

¹³⁹ Aresztowany 18 II 1944 r. Skazany na karę śmierci 21 V 1944 r. Lista skazanych na karę śmierci przez sąd doraźny dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki z 21 V 1944, tamże, s. 304.

¹⁴⁰ Aresztowany latem, zamordowany jesienią 1944 r. K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel: Zarys genezy, tamże, s. 35.

¹⁴¹ Aresztowany 7 listopada, zamordowany 16/17 stycznia 1945 r. w lasach Brwilno.

¹⁴² Aresztowany wiosną, zamordowany w końcu 1944 r., tamże.

¹⁴³ Zamordowany przez bandę reakcyjną w 1946 r., tamże.

¹⁴⁴ Zmarł w 1962 r., tamże.

¹⁴⁵ Aresztowany w kwietniu, stracony 13 XII 1943 r. Wyrok sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki z 13 XII 1943 r. Lista Polaków skazanych na karę

7)	gmina Biała i Brudzień	—	sekretarz Józef Wichrowski,
8)	„ Borowiczki	—	„ Stefan Kabat,
9)	„ Bodzanów	—	„ Jan Małkiewicz,
10)	„ Bielsk	—	„ Adam Iwański ¹⁴⁶ i Aleksander Nowak.

W pozostałych powiatach liczba komitetów gminnych wahała się w granicach od 3 do 8. Ogółem zaś w Okręgu Płock (1942—1943) zorganizowano nie mniej niż 25—30 komitetów gminnych partii.

Najmniejszym terenowym ogniwem organizacyjnym PPR była komórka partyjna. Komórki tworzone w miejscach zamieszkania bądź też w zakładach pracy. Składały się one z 3—5 członków, z których jeden pełnił funkcję sekretarza. Komórki podlegały w zasadzie komitetom gminnym. Tam jednak, gdzie nie zostały zorganizowane KG, komórki utrzymywały kontakt z przedstawicielami komitetów powiatowych. Ilość komórek partyjnych zorganizowanych na terenie okręgu płockiego w latach 1942—1943 nie jest znana. Z dostępnych fragmentarycznych danych wynika, że w omawianym okresie stan ilościowy komórek w poszczególnych powiatach wahał się w granicach od kilku do kilkudziesięciu. Na terenie pow. Ciechanów np. w okresie od października do grudnia 1943 r. utworzono 8—10 komórek¹⁴⁷. Natomiast w pow. Płońsk od jesieni 1942 do grudnia 1943 powstało 36 komórek¹⁴⁸.

Nieco inaczej niż na pozostałych terenach okręgu płockiego przebiegał proces organizowania PPR i GL w pow. Pułtusk. Jeszcze bowiem w 1942 r. rozpoczęły tu budowę partii działające niezależnie od siebie dwie (Serock—Pułtusk i Drwały—Gostkowo), a być może nawet trzy konspiracyjne grupy działaczy rewolucyjnych, inspirowanych i kierowanych przez przedstawicieli instancji partyjnych z terenów Generalnej Guberni. Ponadto na przełomie lat 1943 i 1944 z inicjatywy działaczy okręgu płockiego powstał jeszcze jeden ośrodek PPR, zorganizowany dzięki istniejącej tam grupie członków RRR-Ch. Jako pierwsza w powiecie rozpoczęła organizowanie partii i GL grupa działaczy z Serocka. Na początku września po nawiązaniu kontaktu z Warszawą powołali oni do życia Komitet Organizacyjny (dzielnicowy) PPR dla pow. Pułtusk. W skład komitetu weszli: Stanisław Dominiak „Zieliński” (sekretarz), Eustachy Makiełkowski „Adwokat” i Piotr Wilkowski „Wilk”. W listopadzie zostali dokooptowani do komitetu: Władysław Zakrzewski, Michał Szczepański i Jan Siebierski „Antoni”. W listopadzie powołano również do życia powiatowe dowództwo GL w składzie: J. Siebierski

śmierci (zał. nr 1), w: J. Ptasinski: Z mazowieckich pól, s. 291—292, 295; B. Kobuszewski: Ich było trzydziestu, tamże, s. 3.

¹⁴⁶ Aresztowany w lipcu (?), stracony 13 XII 1943 r., tamże.

¹⁴⁷ Relacja K. Pijanowskiego z 19 I 1968 r.

¹⁴⁸ J. Ptasinski: Z mazowieckich pól, s. 280—283.

Ryc. 9a. Jan Siebierski „Antoni”, dowódca GL w Pułtusk, zamordowany przez Niemców

Ryc. 9b. Władysław Marchoń „Mazur” (obecnie Mazur), dowódca GL okręgu plockiego

(dowódca), E. Makiełkowski, Szczepan Kowalczyk „Malik” i Józef Nasiadko „Flis”¹⁴⁹. W okresie od września 1942 do jesieni 1943 r. z inicjatywy kierownictwa i aktywu organizacji zostało zorganizowane: KM PPR Pułtusk (sekretarz Ignacy Krysiak „Słowik”) i 20 komórek partyjnych, w tym po kilka w Serocku i w Pułtusk oraz m. in. w Popowie Kościelnym, Arciechowie, Stawinodze, Łubienicy, Gnojnie, Łępicach, Psarach i Grudku Rządowym¹⁵⁰.

W czerwcu 1943 r. S. Dominiak otrzymał polecenie podporządkowania organizacji kierownictwu Okręgu Płock. Do realizacji tego zamierzenia nie doszło z powodu aresztowań, które rozpoczęły się latem 1943 i trwały do lutego 1944 r. W grupie aresztowanych wówczas działacze znaleźli się z kierownictwa organizacji: E. Makiełkowski¹⁵¹, S. Domi-

¹⁴⁹ A. Sokolnicki: Okupacja i ruch oporu w pow. pułtuskim 1939—1945 (dys. magisterska UW., maszynopis).

¹⁵⁰ Tamże.

¹⁵¹ Aresztowany 1 XI 1943 r. Przebywał 4 miesiące w więzieniu policyjnym w Pomiechówku. W marcu 1944 r. wywieziony do obozu koncentracyjnego.

niak¹⁵², J. Siebierski¹⁵³ i W. Zakrzewski¹⁵⁴. Oprócz rozbicia Komitetu Organizacyjnego represje spowodowały zerwanie łączności z Warszawą i kontaktów między większością komórek partyjnych¹⁵⁵. W listopadzie 1943 r. do m. Rogoźno (gm. Obryte) dotarł działacz PPR z Wyszkowa, Jan Świdorski „Czarny Janek”, „Hutnik”. Zgodnie z otrzymanym poleceniem Komitetu PPR Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska miał się zająć organizowaniem komórek PPR w pow. pułtuskim. Z inicjatywy J. Świdorskiego doszło wkrótce do utworzenia PPR w Rogoźnie¹⁵⁶, a następnie w miejscowościach Bartodzieje, Gołystok, Cygany, Gostkowo, Drwały, Bielina i Plewica¹⁵⁷.

Latem 1942 r. powstała na terenie m. Ciołkowo Małe konspiracyjna grupa komunistyczna¹⁵⁸ lub PPR¹⁵⁹. Została ona rozbita przez hitlerowców na przełomie lat 1943 i 1944¹⁶⁰. W latach 1941—1943 w Nasielsku

¹⁵² Aresztowany 24 XI 1943 r., osadzony w Pomiechówku. W śledztwie bestialsko torturowany. Z dokumentów niemieckich wynika, że wyrokiem sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki z 19 III 1944 r. S. Dominiak został skazany na karę śmierci. Wyrok został wykonany 6 IV 1944 r. Inną wersję śmierci S. Dominiaka podaje przebywający z nim wówczas w jednej celi P. Zadrożny (członek AK). Twierdzi on, że Dominiak zmarł w celi po jednym z „przesłuchań” jeszcze w lutym 1944 r. Sam P. Zadrożny został wywieziony do obozu 10 III 1944 r., a więc jeszcze przed „oficjalnym” wykonaniem wyroku na S. Dominiaku. A. Sokolnicki: *Okupacja...*, (maszyn.). Warto przy tym zwrócić uwagę, że hitlerowcy niejednokrotnie — pragnąc zachować pozory „praworządności” — dopisywali do listy skazanych na karę śmierci nazwiska ludzi już wcześniej zamordowanych w „toku postępowania śledczego”.

¹⁵³ Aresztowany 4 XII 1943 r., przebywał do marca w Pomiechówku. 6 III 1944 r. wywieziony do obozu w Mauthausen. Zamordowany w tymże obozie 7 VIII 1944 r.

¹⁵⁴ Aresztowany 28 I 1944, zmarł 12 V 1944 r. w więzieniu w Wiedniu.

¹⁵⁵ A. Sokolnicki: *Okupacja...*, (maszyn.).

¹⁵⁶ Wiosną 1944 r. po nawiązaniu kontaktów przez braci Stefana i Zygmunta Rogowskich ze Szczepanem Kowalczykiem organizacja w Rogoźnie podporządkowana została utworzonemu w kwietniu 1944 r. Komitetowi Powiatowemu PPR-Pułtusk. A. Sokolnicki: *Okupacja...*, (maszyn.).

¹⁵⁷ Tamże.

¹⁵⁸ W cytowanym sprawozdaniu Staatspolizeistelle Ciechanów—Płock (J. Ptański: *Z mazowieckich pól*, s. 322—323) stwierdza się, że „w gminie Obryte, Polak Stanisław Raniszewski ps. «Klon» ur. 15 V 1919 r., zorganizował organizację komunistyczną, która zewnętrzną formą organizacyjną była bliska GL, ale nazywała się «Socjalna Komunistyczna». Raniszewski, od lat ukrywający się przed wysyłką na roboty, został w sierpniu 1942 r. zwerbowany i zaprzysiężony do «Socjalnej Komunistycznej» przez Polaka Kazimierza Demkowskiego, zam. w Pniewie”.

¹⁵⁹ A. Sokolnicki: *Okupacja...*, (maszyn.) podaje, że „należy przypuszczać, iż była to organizacja PPR, gdyż do Ciołkowa docierał Albin Sosnowski”.

¹⁶⁰ Ogółem aresztowano 12 osób (J. Ptański: *Z mazowieckich pól*, s. 323), w tym: S. Raniszewskiego, Aleksandra i Zygmunta Makowskich, Anto-

i okolicy działała konspiracyjna grupa RRR-Ch¹⁶¹. Pierwsza informacja o powstaniu PPR dotarła do organizacji w Nasielsku jesienią 1943 r.¹⁶² Po burzliwej dyskusji członkowie RRR-Ch przystąpili do PPR¹⁶³. Do wiosny 1944 r. tutejsza organizacja PPR podlegała KP PPR Płońsk¹⁶⁴.

*

W okresie 1942—1943 nie doszło do utworzenia powiatowych instancji partyjnych w takich powiatach, jak: Działdowo, Gostynin, Maków Maz., Mława, Przasnysz i Ostrołęka. W niektórych z nich utworzono jednak komitety gminne i szereg komórek partyjnych, które utrzymywały kontakt z komitetami sąsiednich powiatów. Na przykład komitety gminne, a także komórki partyjne pow. przasnyskiego podporządkowane były Komitetowi Powiatowemu w Ciechanowie.

*

Polska Partia Robotnicza i Gwardia Ludowa w okręgu płockim poniosły bolesne i ciężkie straty. W ciągu 12 miesięcy 1943 r. hitlerowcy aresztowali tu około 220 osób¹⁶⁵. Niektóre dane ilustrujące ilość aresztowanych¹⁶⁶ w poszczególnych miesiącach i na terenie jakich powiatów zawierają zestawienia nr 1 i 2.

niego Borczyńskiego, Stanisława Smyka i Franciszka Gołębiowskiego (A. Sokolnicki: Okupacja..., maszyn.) oraz Adama i Andrzeja Wiśniewskich (6 XI 1943 r.), Henrykę i Piotra Wiśniewskich (11 II 1944 r.) i Antoniego Ambrocha (31 III 1944 r.).

¹⁶¹ Pierwsze nielegalne grupy powstały tu w 1940 r. W marcu 1941 r. nawiązał z nimi kontakt Płocki Okręgowy Komitet RRR-Ch. W tym czasie powołany został Powiatowy Komitet RRR-Ch. Na przełomie lat 1941 i 1942 nastąpiło zerwanie kontaktów. Od tego czasu organizacja pułtuska działała samodzielnie. Wspomnienia B. Stępniewskiego, MiD WIH, sygn. III/19/53.

¹⁶² Do organizacji w Nasielsku dane o powstaniu PPR przekazali Jan Łomot i Władysław Mazur. Następnie utrzymywali łączność z tym terenem m. in. Zygmunt Kutasiewicz i Jan Ptasiński. Wspomnienia B. Stępniewskiego i W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53; A. Sokolnicki: Okupacja..., (maszyn.).

¹⁶³ B. Stępniewski (wystąpienie w dyskusji), w: „PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu”, s. 109.

¹⁶⁴ K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel: Zarys genezy, tamże, s. 34.

¹⁶⁵ B. Kobuszewski, Komunikat, w: „Gwardia Ludowa”, s. 356.

¹⁶⁶ Do chwili obecnej udało się zebrać pewną ilość danych o 200 aresztowanych. Wiadomo jednak, że gestapo ujęło jeszcze ponad 20 osób. Liczba ta nie została uwzględniona w zestawieniach nr 1 i 2 ze względu na brak informacji o dacie i miejscu ich aresztowania.

Zestawienie nr 1

	styczeń	luty	marzec	kwiecień	maj	czerwiec	lipiec	sierpień	wrzesień	październik	listopad	grudzień	brak daty aresztowania	Razem
Ilość aresztowanych	11	1	10	16	3	2	25	17	44	12	9	20	30	200

Zestawienie nr 2

	Płock (powiat i miasto)	Płońsk	Sierpc	Pultusk	Ostro- łęka	Cie- chanów	Prza- snysz	brak danych o miejscu aresztowania	Razem
Ilość aresztowanych	86	38	31	12	3	1	1	28	200

Z przytoczonych zestawień wynika, że akcja represji skierowanych przeciwko PPR i GL — rzecz jasna z różnym nasileniem — trwała przez cały rok 1943¹⁶⁷. Pierwsze aresztowania nie nastąpiły zatem — jak dotychczas uważano — w marcu, ale już w styczniu 1943 r. Największe straty osobowe w okręgu płockim spowodowały aresztowania w III kwartale. W okresie tym wpadło w ręce gestapo około 40% ogólnej ilości aresztowanych w 1943 r. Szczególnie duże ofiary poniosły organizacje w Płocku i pow. płockim oraz w pow. płońskim i sierpeckim. Ujęci przez hitlerowców na terenie tych powiatów stanowili blisko 80% liczby aresztowanych za działalność komunistyczną w czasie od stycznia do grudnia 1943 r.

Ze wspomnianej liczby 200 aresztowanych:

- stracono w egzekucjach lub zamordowano w śledztwie (tylko w 1943 r.) ponad 21%¹⁶⁸;
- osadzono w obozach koncentracyjnych (głównie: Oświęcim, Dachau, Mauthausen i Ravensbrück) ponad 45%;
- zwolniono około 6%.

¹⁶⁷ Prawie wszyscy aresztowani zostali osadzeni w tzw. więzieniu policyjnym w Pomiechówku. Mieściło się ono w jednym z fortów zewnętrznego pasa umocnień twierdzy modlińskiej. Warunki, w jakich przebywali więźniowie Pomiechówka, należały do najbardziej wymownych świadectw okrucieństwa hitlerowców. Wytwarzanie nastroju ciągłej grozy i poczucia bezsilności, przetrzymywanie w pozbawionych światła i świeżego powietrza lochach, barbarzyńskie metody śledcze i liczne egzekucje stanowiły tylko główne ogniwa w całym łańcuchu perfidnych metod, jakimi starano się doprowadzić do ostatecznego psychicznego i fizycznego załamania więzionych tu ludzi.

¹⁶⁸ W tym: 12 osób zostało zamordowanych w obozach, natomiast 30 zginęło podczas egzekucji, która odbyła się 13 XII 1943 r. w Pomiechówku. Grudniową, naj-

Rodzaju represji zastosowanych wobec pozostałych 27% aresztowanych nie udało się jeszcze ustalić.

Wśród aresztowanych w ciągu 1943 r. znalazła się znaczna grupa przedstawicieli okręgowych i powiatowych instancji partyjnych i dowództw GL. Między innymi jeszcze w 1943 r. zginęło w walce lub zostało zamordowanych w więzieniach lub obozach:

- 5 członków Okręgowego Komitetu PPR i dowództwa GL;
- 17 członków powiatowych komitetów PPR i dowództw GL.

Mówiąc o stratach osobowych należy również zwrócić uwagę na jeden szczególnie istotny element: ogromną żywotność i prężność organizacji partyjnych i wojskowych w Okręgu Płock. Poważne bowiem w rozmianach represje — poza okresowymi przerwami, związanymi z odnowieniem kontaktów lub odbudową organizacji w terenie — nie doprowadziły do zniszczenia partii i GL. Na miejsce aresztowanych przychodzili nowi — praca i walka trwały.

SUMMARY

The author describes how during the time of the German occupation the leftist resistance movement developed in Mazovia and Podlasie. His paper is an attempt illustrating the evolution of the Polish Workers' Party, founded in 1942, and how

większą jednorazową egzekucję peperowców i geelowców z Okręgu Płock poprowadziła „rozprawa” sądu doraźnego dla rej. Ciechanów i pow. Suwałki. Wynik rozprawy skierowanej „przeciwko Janowi Wilczyńskiemu i 40 innym Polakom” był z góry przesądzony. W depeszy skierowanej bowiem już trzy dni wcześniej, tj. 10 XII, przez „przewodniczącego sądu” SS-Sturmabführera i radcę rejencyjnego Schultza do inspektora Sipo i SD w Królewcu SS-Standartenführera dra Canarisa powiedziano wyraźnie, iż rozprawa sądowa zostanie przeprowadzona w więzieniu w Pomiechówku „— — ponieważ egzekucja ma być wykonana zaraz na miejscu”. Sąd trwał krótko. Wyrok brzmiał: 30 oskarżonych skazuje się na śmierć, pozostałych 9 należy przekazać gestapo. Wśród skazanych na najwyższy wymiar kary byli: Brąkał Adam, Bandachowski Antoni, Gajkowski Edward, Grylak Tadeusz, Grzelak Mieczysław, Gołębiewski Edmund, Hrehorowicz Józef, Iwański Adam, Jakubiak Jadwiga, Kalinowski Czesław, Kurach Antoni, Kwiatkowski Jan, Krupa Stefan, Lewandowski Franciszek, Miąskiewicz Franciszek, Małecki Aleksander, Malanowski Henryk, Nowak Stefan, Orliński Jan, Piotrowski Lucjan, Rumianek Jan, Rumianek Stanisław, Sobieski Jan, Szewczykiewicz Zygmunt, Szyperski Ludwik, Siedlich Szczepan, Siedlich Wawrzyniec, Wernik Franciszek, Ulicki Adam, Wilczyński Jan. O rodzaju i godzinie wykonania karni donosiła depesza nadana z „Polizeigefängnis Pomiechówek” do Królewca. Zawierała ona tylko jedno zdanie: „Polacy skazani przez sąd doraźny na karę śmierci zostali powieszzeni dnia 13 XII 1943 r. o godzinie 14.30”. B. Kobuszewski: Ich było trzydziestu, tamże.

its provinces (okręgi) and districts (dzielnice) were organized, as well as how was organized its military section called Gwardia Ludowa (the People's Guard).

Masowia including Warsaw, Poland's capital, situated in the central part of Poland, has for long centuries always been one of the most important regions in the history of the nation's liberation movement. Masovia and the city of Warsaw were the headquarters of progressive action, the exponent of the struggle for independence. After Hitler's troops had attacked Poland, Masovia and Podlasie were split up: by Hitler's decree dated Oct. 8, 1939 all of northern Masovia with Płock and Ciechanów was incorporated into the German Reich, while the area north of the Vistula and Narew which they called the „Warsaw District” became part of what the Germans created as the „General Gouvernement”. Shortly the occupying authorities started their reign of ruthless terror, „pacifying” villages and towns, performing mass killings by firing squads, and establishing death camps at Treblinka, Pomiechówek, Działdowo and other localities. All these atrocities notwithstanding, nothing was able to crush the determination of the Poles to fight the intruder, and to check the spread of the underground resistance movement.

The paper describes how spontaneously the anti-fascist resistance made progress in Masovia and Podlasie, and how it comprised a wide circle of the people, especially among the working class and the peasants. This movement had as background the tradition of Poland's Communist Party, the left-wing Peasant Party („Stronnictwo Ludowe”) and „Wici”, the Union of Peasant Youth; shortly its range took in most of the area of Mazovia and Podlasie.

As source material the author made use of rescued documents, periodicals and collected reminiscences and reports; especially used were documents held by the Polish Workers' Party and the Peoples Guard. Also consulted was archival material in the possession of other underground organizations, in the first place that of the Land Army (Armia Krajowa). Moreover, he took advantage of available German sources, in particular of reports of the German Military Command of the General Gouvernement dealing with the occupied Polish territory. Last not least, consulted were books and collected documents published in printed form. On top of this, some of the facts reported were verified from accounts rendered by surviving participants and from persons who during the years of occupation witnessed the events discussed.

Annexed to the paper are photos of left-wing activists of the resistance movement, and diagrams illustrating the structure how the districts were organized. The author also was the first to prepare a map showing the boundaries of the region under discussion. The whole paper is a factual informative report giving, apart from a picture of the left-wing anti-fascist organization, a recollection of many distinguished persons who cooperated in organizing the struggle for national and social redemption.